

שתיקה של אישה מדברת

שתיקת נשים, דיבור ומעשה על פי 'חיי פועלת בארץ' (1935),
מאת הניה פקלמן¹

טליה פפרמן

מבוא

העיסוק בנוכחות הנשית בסיפר ההיסטורי מתמקד בדרך כלל בעובדת היעדרה ובקשר שבין היעדר זה ובין היעדר קול. השמעת קול היא ביטוי לייצוג עצמי,² ולא בכדי קובץ מאמרים בנושא ייצוגים נשיים בתרבות בישראל נקרא **התשמע קולי?**³. שתיקה מומשגת כהיפוך של קול, ומתוך כך היא מבטאת חוסר יכולת לייצג את העצמי הפרטי או הקבוצתי, אישוש לאי-קיום, הכנעה ופסיביות שהם תוצאה של הפעלת כוח חיצוני, המונע את היווצרותו של הקול או את ביטויו.⁴ מחקרים פמיניסטיים אחדים עוסקים בשתיקה כצורה של הבעה פעילה מתוך הנחת היסוד כי לשתיקה ממדים פוליטיים.⁵ השילוב בין היסטוריה לפוליטיקה הוא

- 1 מאמר זה מבוסס על חלקים מתוך עבודה לתואר מוסמך שכותרתה 'האשה העובדת שבראש הגיגיה היתה המולדת – מגדר, עובדים וציונות ב"חיי פועלת בארץ" (1935) להניה פקלמן'. העבודה נכתבה בחוג ללימודי עבודה באוניברסיטת תל אביב, תשס"ה, בהדרכתו של פרופ' דוד דה פריס. ברצוני להודות לפרופ' דה פריס על קריאת המאמר ועל הערותיו המאירות.
- 2 Robin T. Lakoff, 'The Silencing of Women', in: Kira Hall, Mary Bucholtz & Birch Moonwomon (eds.), *Locating Power*, Berkeley, CA 1992, p. 345
- 3 יעל עצמון (עורכת), **התשמע קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית**, ירושלים 2001.
- 4 Magda G. Lewis, *Without a Word: Teaching beyond Women's Silence*, London 1993. p. 3; Bessie Dendrinis & Emilia Ribeiri Pedro, 'Giving Street Directions: The Silent Role of Women', in: Adam Jaworski (ed.), *Silence Interdisciplinary Perspectives*, New York 1997, pp. 215-238; Mary F. Belenky et al., *Women's Way of Knowing: The Development of Self, Voice, and Mind*, New York 1986, pp. 23-34
- 5 Marsha Houston & Cheris Kramarae, 'Speaking from Silence: Methods of Silencing and of Resistance', *Discourse and Society*, 2, 4 (1991), pp. 387-399; Adam Jaworski, *The Power of Silence: Social and Pragmatic Perspectives*, Newbury Park 1993;

הרקע לצמיחת ההיסטוריה של נשים,⁶ ומכאן מרכזיותו של הקול במחקר ובניתוח הניסיון ההיסטורי של נשים להיפך מ'שקופות' ל'נראות'.⁷

במאמר זה אבקש לבחון את הקול הנשי בפרספקטיבה היסטורית ולעקוב אחר נסיבות התפתחותו ואופן עיצובו כתהליך תלוי זמן ומקום. טענתי היא שהקול הנשי במחנה הפועלי בארץ ישראל התעצב בהשראתו של אתוס שלו שני מאפיינים עיקריים: העדפת הציבורי מהפרטי, והעדפת המעשה מהדיבור. מתוך עמדת חולשה ביחסי הכוח החברתיים פיתחו הנשים אסטרטגיות של ייצוג עצמי, והבולטת בהן היא פירוק הדיכוטומיה הבינרית דיבור/שתיקה ושילוב היסודות זה בזה עד שבמקרים מסוימים השתיקה מדברת והדיבור לא בהכרח נשמע. זאת ועוד, ניתוח תהליכי ההתהוות של הקול הנשי תורם גם להסברים על היעלמותו והיאלמותו.

בדיון על מגדר בתנועות של התעוררות לאומית נטען כי מערכות היחסים בין נשים לתנועות לאומיות הן מורכבות ורבות פנים, שכן במאבקים מסוג זה ראו נשים חלון הזדמנויות שאפשר להן להצטרף לשיח הפוליטי ולפעול למען שינוי ושיפור מעמדן כאזרחיות;⁸ מנגד, ברוב המקרים נתפס המאבק הלאומי כקודם למאבק לשוויון בין המינים.⁹ מבחינה זאת המאבק הלאומי של היישוב היהודי בארץ ישראל אינו יוצא דופן. רבות נכתב על התגייסותן של נשים בתקופת העלייה השנייה והשלישית למאמץ הקולקטיבי של 'בניין הארץ' ועל כי למרות התגייסותן שנים הן נעדרו מההיסטוריוגרפיה שעסקה במרכזי ההשפעה החברתיים והפוליטיים ובזיכרון ההיסטורי והתרבותי הקולקטיבי.¹⁰ שנים ארוכות אפוא לא נשמע קולן.

- 6 Lewis, *Ibid.*, pp. 3, 25, 49; סימון דה בובואר, המין השני, תל אביב 2001 [1949], עמ' 192-195.
- 7 בילי מלמן, 'למלאך ההיסטוריה יש מין': היסטוריה של נשים, היסטוריה ופוליטיקה, 1880-1993, זמנים, 46-47 (1993), עמ' 18-43.
- 8 Joan W. Scott, 'The Evidence of Experience', *Critical Enquiry*, 17, 3 (1991), pp. 773-780.
- 9 Ida Blom, Karen Hagemann Catherine Hall (eds.), *Gendered Nations: Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford & New York 2000; Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation*, London 1997, p. 47.
- 10 Begona Aretxaga, *Shattering Silence: Women, Nationalism and Political Subjectivity in Northern Ireland*, Princeton 1998, p.78; Ellen L. Fleischmann, "The Other "Awakening": The Emergence of Women's Movements in the Modern Middle East, 1900-1940", in: Margaret L. Meriwether & Judith E. Tucker (eds.), *A Social History of Women and Gender in the Middle East*, Colorado & Oxford 1999, pp. 89-140; Mary E. Hegland, 'Gender and Religion in the Middle East and South Asia: Women's Voices Rising', in: Meriwether & Tucker, *ibid.*, p. 92; Marnia Lazreg, *The Eloquence of Silence: Algerian women in question*, New York 1994, p. 84.
- 10 חנה הרצוג, 'ידע, כוח ופוליטיקה פמיניסטית', בתוך: חנה הרצוג (עורכת), *חברה במראה*, תל אביב 2000, עמ' 270; בילי מלמן, 'אגדת שרה: מיגדר, זיכרון וארץ-ישראליות 1917-1990', ציון,

מציאות זו מעלה סימני שאלה משום שתנועות הפועלים בארץ ישראל, ששנים רבות החזיקו בהגמוניה פוליטית, הצטיינו במודעות פוליטית והיסטורית גבוהה ובשיעור גבוה של נשים משכילות ויודעות קרוא וכתוב. כיצד ליישב עובדות אלו עם היעדר הייצוג העצמי של נשים בהיסטוריוגרפיה? האם זו תוצאה של מנגנון חיצוני משתיק או תולדה של תהליכים פנימיים שעברו הנשים? איזה תהליך השפיע על היווצרותה של השתיקה ההיסטוריוגרפית של נשים ומה השלכותיו?

בשנים האחרונות מחקרים רבים חושפים את התנסותן של נשים בחברה היישובית ובוחנים מגוון היבטים של הקול הנשי.¹¹ עם זאת, תשומת לב מועטה הופנתה עד כה לזיקות המתקיימות בין קול ובין שתיקה ואל נוכחותם של הקול והשתיקה בתהליכים היסטוריים. היעדר זה אינו מפתיע, שהרי עדויות על קיומה של שתיקה, שמעצם טבעה היא היעדר/חוסר, הן נדירות היות ש'את השתיקה אפשר לתפוס רק ברגעים שבהם היא נשברת'.¹²

עדות כזאת היא אוטוביוגרפיה שפרסמה לראשונה בשנת 1935 פועלת עירונית מתל אביב, הניה פקלמן שמה, וכותרתה חיי פועלת בארץ.¹³ הספר מתאר בגוף ראשון את סיפור חייה של המחברת מילדותה באירופה דרך עלייתה לארץ וקליטתה בה. ייחודו של הספר בהיותו כתוב בידי אישה, פועלת מן השורה¹⁴ שאינה משתייכת לאליטות של היישוב, ובעצם כתיבתו סמוך להתרחשות האירועים ולא לאחר שנים רבות ומפרספקטיבה של חיים שלמים. עובדה זו משפיעה על סגנונו של הספר ועל עוצמת הרגשות והעמדות המובעות בו, ובו בזמן היא מגבירה את חשיבותו כמקור אותנטי וישיר על התקופה.

- סו (תש"ס), עמ' 343-378; דן מירון, אמהות מייסדות, אחריות חורגות: על שתי התחלות בשירה הארצישראלית המודרנית, תל אביב 1991.
- 11 למקבץ חלקי ראו יפה ברלוביץ, 'אחרית דבר: סיפורת מ"יבשת אבודה"', שאני אדמה ואדם: סיפורי נשים עד קום המדינה, תל אביב 2003, עמ' 319-351; מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן-רוקם (עורכות), העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר, ירושלים 2002; דבורה ברנשטיין, אישה בארץ-ישראל: השאיפה לשוויון בתקופת היישוב, תל אביב 1987; ביילי מלמן, 'מן השוליים אל ההיסטוריה של היישוב: מיגדר וארץ-ישראל (1890-1920)', ציון, סב (תשנ"ז), עמ' 278-342; רויטל עמירן-ספיר, 'על אם הדרך: כינון סובייקט האישה הציונית בשנות העשרים', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב 1999; מרגלית שילה, אתגר המגדר: נשים בעליות הראשונות, תל אביב 2007.
- 12 Shiela Rowbothom, quoted in: Robin P. Clair, *Organizing Silence: A World of Possibilities*, New York 1998, p. 147
- 13 הניה פקלמן, חיי פועלת בארץ: אוטוביוגרפיה, באר שבע ואור יהודה 2007 [1935].
- 14 Suzanne Stenford Friedman, 'Women's Autobiographical Selves: Theory and Practice', in: Sari Benstock (ed.), *The Private Self: Theory and Practice of Women's Autobiographical Writings*, London 1988; Mary J. Maynes, *Taking the Hard Road: Life Course in French and German Workers' Autobiographies in the Era of Industrialization*, Chapel Hill 1995

הספר, שתוכנו יפורט בהמשך הדברים, מתאר את היחסים בין הנשים שעלו לארץ במסגרת תנועות ציוניות ובין מוסדות התנועה הציונית והיישוב. הוא מגלה את הפערים שנפערו בין אידאולוגיית השוויון המוצהרת של הציונות הסוציאליסטית ובין מציאות של הדרה ואפליה, וכך הוא מעיד על תהליך היווצרותו של שוני, וכיצד הוא פועל ומבנה סובייקטים.¹⁵

בהסתמך על ספרה-עדותה של הניה אבקש להראות כי התהליך שהבנה את התנסותה של הכותבת מלמד שנשים מהגרות באו לארץ ישראל חדורות הכרה רעיונית בדבר מקומה השווה של החלוצה בתהליך בניין הארץ ובניין החברה החדשה. הכרה מסוג זה, לצד הרצון לשנות סדרי חברה ישנים, היא הבסיס ההכרחי להיווצרותו של קול ולתביעה לייצוג.¹⁶ ואולם עם בואן לארץ מצאו נשים כי ניסיונותיהן לייצג את השקפותיהן בשיח החברתי והפוליטי אינם עולים יפה. על אף הקמת תנועת פועלות מאורגנת בחסות תנועת הפועלים ולמרות נחישותן של הפעילות שעמדו בראשה לקדם שוויון חברתי ופוליטי בין המינים, ייצוגן של נשים במוסדות הפוליטיים המרכזיים של תנועת הפועלים היה קטן מאוד ביחס למספר החברות בתנועה. התברר שיכולתה של תנועת הפועלות לקדם את סדר היום השוויוני המיוחל, הן במישור הפוליטי והן בעניינים הנוגעים לשוק העבודה, הייתה מוגבלת. יתרה מזאת, בחלוף השנים נוכחותה הציבורית וקולה הפוליטי של קבוצת הפעילות בנות העלייה השנייה והשלישית הלכו ונחלשו.¹⁷ ספרה של הניה פקלמן, המתאר את חיי הפועלים והפעולות העירוניים בארץ ישראל בשנות העשרים של המאה העשרים, מאפשר לזהות כיצד מתעצב קולם של הנמצאים בשולי הגמוניה חברתית ופוליטית, ואילו ביטויים ואפיונים הוא מקבל. כמו כן הוא מאיר את ההשלכות של תהליך זה ותורם לא רק להיסטוריוגרפיה של היישוב הארץ ישראלי, אלא גם להבנת תהליכים המתרחשים בחברה הישראלית כיום.

אפתח בסקירת קורות חייה של הניה שישמשו בסיס לניתוח דפוסי השפה והדיבור העולים מתוך הספר.¹⁸

15 Scott, 'The Evidence of Experience' (above f. 7), pp. 779-780
 16 Charles W. Hedrick Jr., *History and Silence: Purge and Rehabilitation of Memory in Late Antiquity*, Austin, TX 2000, p. 148

17 קולות דומים של נשים שדרשו שוויון מלא בין המינים וייצוג פוליטי הוגן החלו להישמע שוב בחברה הישראלית בראשית שנות השבעים בפי נציגות הגל הפמיניסטי השני בישראל, מרשה פרידמן, מרילין ספר ואחרות.

18 אין הכוונה לתת סקירה מקיפה של הספר, אלא להתמקד ביחסיה של הניה עם סביבתה ובעיקר בתפיסותיה הנוגעות ליחסי מגדר ולאום.

סיפורה של הניה פקלמן

הניה פקלמן נולדה בשנת 1902 במרקולשטי, עיירה קטנה בבסרביה, למשפחת סוחרים זעירים ושומרי מצוות שראו חשיבות רבה בלמדנות וגם בעבודה ובחריצות כפיים. היא סיימה את לימודיה בבית הספר ערב מלחמת העולם הראשונה. במהלך המלחמה גויס אחיה היחיד לצבא, והיא נרתמה לעזור בכלכלת המשפחה. בתקופה זו התוודעה לרעיונות התנועה הציונית באמצעות סניף של מפלגת פועלי ציון שנפתח בעיירה ונכבשה בקסם הרעיון לעלות לארץ ישראל.

עם תום המלחמה שב אחיה של הניה הביתה. כעבור זמן קצר חלה אביה ועל ערש דווי הכתיר את הניה בתואר של 'הגבר במשפחה' ועודד אותה לעזוב את העיירה. למרות התנגדות המשפחה שכנעה הניה את אמה להצטרף אליה, מכרה את רכושה, ובסתיו 1920, לאחר שאנשי 'החלוץ' זיכיה בזכות לעלות לארץ, יצאה עם אמה לדרך. לאחר שנה, בספטמבר 1921, הן הגיעו לארץ ישראל.

התקופה הראשונה של הניה בארץ התאפיינה בקשיים שנבעו מהמיתון הכלכלי שפקד את ארץ ישראל בין ראשית 1922 לסוף שנת 1923: אבטלה כרונית, מחסור, נדידה ממקום למקום בעקבות עבודה – תל אביב, ראשון לציון, פתח תקווה, ירושלים, ראש פינה, צפת וחיפה; והחלפה תכופה של עיסוקים, בעיקר בבניין ובחקלאות. בד בבד עם מלחמת הקיום המתישה התערתה הניה בהווי חיי הפועלים: טיולים ברחבי הארץ, מסיבות וריקודי הורה סוערים, פולמוסים פוליטיים ואספות במטבחי הפועלים.

בשנת 1924, עם תחילתה של גאות כלכלית ופריחת ענף הטבק, מצאה הניה תעסוקה קבועה ואף נכנסה כשותפה במיזם לגידול טבק בפתח תקווה, דבר שהעניק לה מידה מסוימת של יציבות. באותה שנה, בחודש ספטמבר, התרחש מה שהיא כינתה אסונה: פועל ממכריה, שחיוזריו אחריה לא נענו, אנס אותה וכתוצאה מהאונס היא הרתה ללדת. האנס התכחש לאבהותו וסירב לשאת באחריות למעשיו. הניה חשה שאינה יכולה להישאר עוד בפתח תקווה ויצאה לגליל להתמודד עם 'הטראגידיה האישית' שלה, כדבריה, לבדה. היא הייתה במצב נפשי קשה, שכינתה 'יסורי מות', ובמוחה עלו מחשבות על התאבדות. במאי 1925 נולדה בצפת בתה והניה נתנה לה את השם תקווה. בהיותה בת חודש מתה התינוקת מסיבות לא ברורות. המשטרה עצרה את הניה בחשד שהרעילה את הילדה. הניה חשדה כי האב, שהמשיך להתכחש לה, הוא שהרעיל את התינוקת.

הספר מסתיים עם שחרורה של הניה ממעצרה בסוף שנת 1927 או ראשית שנת 1928, כשהיא מגודה חברתית וחשה מבודדת ורדופה. הספר מסתיים במילים: 'זמארתו היום שיצאתי לחופש החלה הטראגידיה הנפשית שלי'¹⁹ ומעיד על העומד להתרחש. שנתיים לאחר ששחררה נישאה הניה למשה בעל-טקסה, ובשנת 1930 נולדה להם בת. הם התגוררו בשכונת מחלול בתל אביב וסבלו קשיים כלכליים. בתקופה זו כתבה את ספרה,

19 פקלמן, חיי פועלת בארץ (לעיל הערה 13), עמ' 194.

ופרסומו הטיל עליהם עול כלכלי נוסף. בסוף שנות השלושים עבדה הניה כסדרנית בבית הקולנוע 'אסתר' בכיכר דיזנגוף, ובשנת 1940, בהיותה בת 38, התאבדה בקפיצה מגג בית הקולנוע.²⁰

אוטוביוגרפיה כייצוג עצמי היסטורי: הדוברת השותקת

בקורות חייה של הניה פקלמן אירועים יוצאי דופן בחומרתם, ועובדה זו יכולה להעלות תהיות בדבר הניסיון לבסס טיעון היסטורי הנוגע לקבוצה גדולה של בני אדם (במקרה זה נשים) באמצעות עדות שנסיבותיה כה חורגות מן הכלל. עם זאת תהיות אלו מתעלמות מאבחנה מרכזית העומדת בבסיס השימוש באוטוביוגרפיות בניתוחים היסטוריים – ההבחנה שיש לעשות בין הסיפור האישי הפרטי ובין הכותבת כתוצר של תקופתה. אוטוביוגרפיה היא תוצר של תהליכים חברתיים, פוליטיים ותרבותיים המעצבים את זהותו של הפרט הכותב.²¹ לפיכך, בדומה לכותבי אוטוביוגרפיות אחרים, גם כאן הכותבת מבקשת, באמצעות כתיבת סיפור חייה, להכניס סדר ב'תוהו ובוהו' של חייה האישיים ולענות על השאלות 'מי אני' ו'לאן אני שייכת'; עם זאת גם כאן אין לראות באוטוביוגרפיה אך ורק אמצעי להבנת 'ניסיון חיים' פרטי, אלא אתר שאפשר לחשוף בו את השיח החברתי וההיסטורי המבנה את הזהות על ידי חשיפה של מוסכמות חברתיות ויחסי כוח. את סיפור החיים יש לקרוא כטקסט נרטיבי המושפע מנרטיבים תרבותיים, מזיכרון קולקטיבי, מכותבים קודמים ובהכרח גם מסוגי השיח המעצבים נרטיבים אלו.²² ראייה זו מאפשרת לגשר על המתח שבין הסיפור האישי יוצא הדופן ובין השימוש בו כמייצג ניסיון קבוצתי.

אין ספק שתקיפה מינית ולידת ילד מחוץ למסגרת הנישואין לא היו שכיחים בחברה היישובית.²³ בה במידה אפשר לשער שאחת הסיבות המרכזיות שהניעו את הניה פקלמן לכתוב את הספר קשורה לרצונה לטהר את שמה לאחר הלידה מחוץ לנישואין על ידי הסברת הנסיבות שהביאו לידי כך.²⁴ ואולם בעשותה כן, עדותה חורגת מן הסיפור האישי ומסרטטת את המציאות המורכבת של החברה היהודית בשנות השלושים ואת השיח שבמסגרתו הובנו ועוצבו זהויות מגדריות, מציאות שהייתה מנת חלקן של נשים

20 ידיעה על מותה פורסמה ב-21 בינואר 1940 בעיתון דבר ובעיתון *Palestine Post*.

21 Maynes, *Taking the Hard Road* (above f. 14) p. 6

22 Duane P. Koenker, 'Scripting the Revolutionary Worker Autobiography: Archetypes, Models, Inventions and Markets', *International Review of Social History*, 49, 3 (2004), pp. 371-400

23 על מקרה אחר של תקיפה מינית בתל אביב ראו ליאורה בילסקי, 'עיר קטנה וניסיון אונס אחד', *זמנים*, 98 (2007), עמ' 20-31.

24 תמר בת-ציון וס' הסי, 'אינני יחידה בעולם: זכרונותיה של הניה פקלמן', בתוך פקלמן, *חיי פועלת בארץ* (לעיל הערה 13), עמ' 219-235.

רבות בחוגה החברתי של הניה. מתוך סיפורה עולים היחסים המורכבים שהתפתחו בין האידיאולוגיה המוצהרת של התנועה הציונית ומוסדות היישוב בדבר שוויון בין המינים ובין תפיסותיהן של הנשים את עצמן ואת מקומן בחברה ובמפעל הציוני. אמנם יחסים אלו נדונו בלא מעט מחקרים, אבל ייחודה של הניה פקלמן הוא ב'היסטוריה מלמטה' שהיא מתארת, בתיאור ההתנסות היום-יומית של אישה מן השורה המשתתפת בחיי העבודה, בחיי החברה ובחיי השגרה של הפועלים העירוניים. התנסות זו אינה נוכחת ברשומות ובתיעודים רשמיים או בכתיבה היסטורית מוסדית. מאחר שהתנסות היא תהליך דיסקורסיבי בין האישי לציבורי, הספר מאפשר לנו לבחון התנסות מסוימת, להכניסה אל תחום המחקר ההיסטורי²⁵ ולבחון את הפערים המתגלים בין מה שההיסטוריה מציגה ובין המציאות כמו שנחווה בפועל.

פערים אלו מתגלים לכל אורך הספר. על העבודה, למשל, הניה מדברת כעל חוויה מעצימה של שותפות בקהילה: 'אף אחת מאתנו לא חשבה על אודות עצמה: כל המחשבות היו נתונות רק לבנין הארץ. לכולנו היתה שאיפה אחת – לראות את תל אביב כעיר גדולה.'²⁶ בו בזמן היא חושפת את הקושי הנשי לעבור את סף הכניסה אל שוק העבודה ולרכוש מיומנויות הנדרשות בשוק, את פערי השכר בין גברים לנשים ואת אי-התייחסותם של המוסדות לצורכי הפועלות.²⁷ סיפורה חושף את היות חוויית העבודה גם חוויה קשה ומייסרת הקשורה לחוסר ודאות, לאי-יציבות ולבדידות רבה. בתחום הפוליטי, בניגוד לטענה שהשמיעו המוסדות הפוליטיים וכתבי תנועת העבודה בדבר ייצוג נאמן של עובדות, הניה חושפת את חולשתו של הייצוג הפוליטי שזכו לו הנשים ואת הניכור ששרר בין ציבור הפועלות ובין נציגותיהן במנגנוני המפלגות.²⁸

גם בעיסוקה ביחסי מגדר הניה מצביעה על פער בין האידיאולוגיה המוצהרת בדבר שוויון בין המינים ובין התפיסות החברתיות המקובלות, ולפיהן 'הבחורות אסור להן לעבוד עבודת פיזית קשה לפי שהיא מזיקה לאשה. קודם כל עליה להיות אם בריאה; זה חשוב לעצמה וחשוב לבנין הארץ'. הניה, בתגובה, הציעה את תפיסתה היא לסוגיה זו: 'מוטב שהגוף יסבול ולא הנשמה. אם הבחורה תתחיל להיות בררנית בעבודות [...] לא

25 Scott, 'The Evidence of Experience' (above note 6), p. 779; Fatma Muge Gocek and Shiva Balaghi, 'Introduction-Reconstructing: Gender in the Middle East Through Voice and Experience', in: idem (eds.), *Reconstructing Gender in the Middle East: Tradition, Identity and Power*, New York 1994, p. 4; Bettina Aptheker, *Tapestries of Life, Women's Work, Women's Consciousness, and the Meaning of Daily Experience*, Amherst 1989

26 פקלמן, **חיי פועלת בארץ** (לעיל הערה 13), עמ' 111.

27 לסקירה ראו דוד דה פריס וטלי פפרמן, 'היווצרותה של פועלת', בתוך: פקלמן, **חיי פועלת בארץ** (לעיל הערה 13), עמ' 199-218; בת-שבע מרגלית-שטרן, גאולה בכבלים: תנועת הפועלות הארץ-ישראלית, 1920-1939, ירושלים 2006, עמ' 197-198, 217-215, 243-244.

28 דה פריס ופפרמן, שם, עמ' 212-214.

תשיג לעולם את מטרתה ולא תהיה לבן אדם חפשי ועצמאי.²⁹ היא אף אינה מהססת להעלות שאלות נוקבות כגון 'האם גבר הוא זה שיוכל לעבוד עבודות קשות, או זה שיוכל להתגבר על כל אבני הנגף שבחיים?'³⁰ ובכך לקרוא תיגר על החלוקה הבינרית גברי/נשי ועל ההנחות החברתיות המונחות בבסיסה.

דבריה של הניה מבהירים כי היתה אישה דעתנית, בעלת יכולת הבעה ובעיקר ישירה, או כמו שהיא עצמה מעידה: 'לא הייתי עקשנית, הייתי רק תקיפה בדעותי'.³¹ לכאורה הניה פקלמן היא כל כולה 'קול' של ייצוג עצמי. מסיבה זו מעניין לעקוב אחר השמעת הקול ולבחון את אתרי השתיקה והייצוג העצמי חסר המילים השזורים בתוכו. שם אפשר לשמוע את מה שלא נאמר, מה שמוגדר שולי וזניח או אסור באמירה בתוך מה שנאמר.³² בחשיפת פערים אלו מספק הספר הזדמנות נדירה להציץ אל המנגנונים המורכבים של ייצוג העצמי ושל השמעת הקול שעיצבו את הקול הנשי.

בסיפורה של הניה אפשר לאתר כמה דפוסים הקשורים לשתיקה ולאדם: השתיקה כהימנעות, כהפנמה, והשתיקה כבעלת מאפיינים סבילים. השתיקה כהתנגדות וכהתגרות עם מאפיינים פעילים המופנית כלפי חוץ, והשתיקה כהליך של אבדן קול. כל התמות נוצרות ומתקיימות בזיקה לשני מאפיינים מרכזיים של האתוס של תנועת הפועלים: הנגדת הספרה הציבורית לספרה הפרטית עם קדימות לצרכיה של הראשונה, והעדפת הפעולה מהדיבור. ניתוח התמות מראה כי השתיקה והדיבור אינם בהכרח הפכים בינריים הייררכיים, ערכים יחידים שאפשר להציב במשוואה. אלו שני מצבים אפשריים שהתחום ביניהם עמום. הם כרוכים זה בזה, לפעמים מבנים זה את זה ולפעמים פותחים ביניהם מרחב שבו המעשה מפרק את הבינריות ומעשיר את ערוצי הביטוי האפשריים, אם כגורם מתווך ואם כמחליפם של דיבור או של שתיקה. את סקירתם של דפוסים אלו אחל בשלב המפגש בין הנשים ובין האידיאולוגיות הצינויות בארצות מוצאן, לפני עלייתן לארץ. שם מתחילה להתעצב תודעתן המגדרית.

התגבשות התודעה – טרום עלייה ועלייה

נשים רבות היו פעילות בתנועות ציוניות לפני עלייתן ארצה. הניה השתתפה בכנסים ובשיעורי ערב, מכרה 'שקלים' וחיה בבית 'החלוץ' כהכנה לקראת עלייתה לארץ ישראל. כמוה גם אחרות היו פעילות בתנועות ציוניות טרום עלייתן והשתתפו בפעולות

29 פקלמן, חיי פועלת בארץ (לעיל הערה 13), עמ' 101.

30 שם, עמ' 183.

31 שם, עמ' 49.

32 Sheila Rowbotham, *Hidden from History: Rediscovering Women in History from the 17th Century to the Present*, New York 1976, pp. 39, 99-122

הפוליטיות והציבוריות.³³ במהלך פעילות זו ובהשראתה התגבשו אצל הצעירות תפיסות על יחסי מגדר. הניה למשל הסבירה את השקפת חייה לאמה: 'לא זאת מטרתני לשבת ולחכות לחתן, כשם שגם הגבר יש לו מטרות אחרות מלבד הנשואין. גם הגבר גם האשה – שניהם צריכים לשאוף לחיי שוויון'.³⁴ לדעת הניה על האישה להיות בראש ובראשונה אדם חופשי ועצמאי. זאת ועוד, על האישה להיות שווה לגבר בכול, כמו שתיארה בחזונה על חייה עם בן זוג בעתיד: 'שנינו נוכל לעבור להתישבות, נחרוש יחד, נזרע יחד, ויחד נקצור את התבואה. נגור יחדו בבית קטן שבעצמנו נבנה לנו. אני אעזור לו בחוץ בכל עבודותיו, והוא יעזור לי במשק הבית בכל'.³⁵ זהו חזון המדבר על מחיקה של חלוקת תפקידים על בסיס מיני ומדבריה עולה מיזוג מוחלט בין הגבר לאישה, כמעט כמו הפכו לגוף אחד ולו ארבע ידיים, גוף הפועל במשותף הן במישור הלאומי, הציבורי, במימוש השאיפות הקולקטיביות להתיישבות ועיבוד הקרקע, והן במישור הפרטי של משק הבית. את חשיבתן של נשים צעירות לפני עלייתן ארצה מתארת גם שרה מלכין, שעלתה שנים מספר לפני הניה: 'כשם שהציונים הצעירים תיארו לעצמם "תמונה דמיונית" של פעולה "כבירה" בעתיד, כך גם אנו הציוניות הצעירות חלמנו ע"ד "מלחמה" וקרבות בשביל רעיון הגאולה. כולנו, גם הצעירים וגם הצעירות [...] שאפנו לחיי יצירה וקשר בלתי אמצעי עם אדמת אבותינו'.³⁶

העלייה לארץ ישראל הייתה לנשים אלה המשך טבעי לפעילותן וביטוי מעשי של השקפותיהן. ואולם עם בואן לארץ נתקלו במציאות חדשה:

ככה היה בגולה: הרעיון והשאיפה, כאמור, לא שמו גבולות ונדרים בין הצעיר והצעירה; אולם הנה זכינו להגשים את שאיפתנו, עלינו לארצנו ונגשנו לפעולה ממשית ותיכף באה המציאות והפרידה ביננו: הצעירים מצאו להם את דרכם ומקומם הראוי בארץ ואנחנו הצעירות לא רק שלא מצאנו את מקומנו, כ"א גם נפגשנו עם מציאות כזו, שהחשיכה את עולמנו היפה שבנינו לנו.³⁷

העלייה היתה אפוא חוויה מפכחת. במהלך ההתאקלמות בארץ חדשה היה על מהגרות להתמודד עם הפער בין התקוות והחזון של טרם עלייה ובין מציאות של חוסר הכרה

33 לדוגמה רחל ינאית בן-צבי, *אנו עולים*, תל אביב 1969, עמ' 268-308; ליליה בסביץ, *במירון עם הזמן*, תל אביב, 1987, עמ' 15-30; רחל ינאית בן-צבי, *מנייה שוחט*, ירושלים תשל"ז, עמ' 33-44.

34 פקלמן, *חיי פועלת בארץ* (לעיל הערה 13), עמ' 50.

35 שם, עמ' 103.

36 ש' מלכין, 'ע"ד הפועלות בכנרת', *הפועל הצעיר*, 11 (ניסן תרע"ב), עמ' 14.

37 שם. ראו גם ציפורה בר דרומא, 'נשי עובדים', בתוך: רחל כצנלסון (עורכת), *דברי פועלות: מאסף*, תל אביב 1930, עמ' 132; 'נפרדו הדרכים. שם בגולה היו החברים והחברות שותפים שווים לגורל התנועה. יחד פעלנו ויחד סבלנו [...] היינו חברים שווי זכויות [...] הרגשה של אי-שוויון חדרה עם נשיבת הרוח הראשונה של המציאות הארץ-ישראלית'.

זכותן המוצהרת לשוויון בחברה ובעבודה. נוסף על כך היה עליהן להתמודד עם קשיים כלכליים לא מבוטלים בחיי היום-יום.³⁸ ההגירה חייבה נשים לדאוג למחייתן, לרוב ללא מקצוע או ללא מקצוע שיש לו ביקוש, ולעתים ללא ידיעת השפה.³⁹ במשק מתפתח הסובל מאי-יציבות כלכלית, נשים הופלו לרעה בשכר ובתעסוקה לעומת גברים, והיו חשופות יותר לאבטלה. הצורך להתמודד בו בזמן עם קשיי הקיום הכלכליים ועם ההתאקמות במציאות חברתית ופוליטית חדשה ובלתי צפויה היה חוויה שוחקת ומשתקת.⁴⁰ כמו שאראה בהמשך הדברים, התמודדות זו באה לידי ביטוי באסטרטגיות מגוונות.

הפרטי והציבורי: שקט בבקשה – כאן בונים בית לאומי

המהגרים שבאו לארץ ישראל במסגרת תנועות ציוניות סוציאליסטיות בעלייה השנייה והשלישית דגלו בהקמת חברה המושתתת על עקרונות של קולקטיב. העלייה לארץ ישראל נתפסה בעיניהם כמפנה היסטורי בתולדות העם היהודי, וגודל המעשים הנדרשים כדי לבסס את היישוב היהודי בארץ הצמיח אתוס של התמסרות למען הכלל, הקרבת קרבן אישי והסתפקות במועט.⁴¹

מתוך הנורמה החברתית של העדפת הציבורי מהפרטי נוצרו דפוסי שיח חברתי שלא אפשרו דיון בנושאים שלא נחשבו תורמים לקידום ענייניו של הקולקטיב. נושאי הפרט והמשפחה, הרגשות האישיים, צרכים מיוחדים ועניינים של זהות מינית נדחקו אל מחוץ לתחום העניין החברתי, וכן כל ניסיון לערער על סדר העדיפויות החברתי.⁴²

- 38 שלמה טהון, פרקי הפועל הצעיר, ג, תל אביב תרצ"ה, עמ' 206-207.
- 39 על החשיבות שראו נשים בשליטה בשפה העברית בטרם יתבטאו בפומבי ראו בסביץ, במירוז עם הזמן (לעיל הערה 32), עמ' 109-110; מרגלית-שטרן, גאולה בכבלים (לעיל הערה 26), עמ' 163. הניה פקלמן מספרת על מאמציה ללמוד עברית לפני העלייה, בבית החלוץ. שם הגישה הייתה לדבר עברית בלבד, אפילו שגויה, עד רכישת שליטה מלאה בשפה: 'בבית החלוץ דיברנו רק עברית [...] לא התביישתי בפניו על שגיאיתי והוא עשה עצמו כמי שאינו מרגיש בהן'. פקלמן, חיי פועלת בארץ (לעיל הערה 13), עמ' 56.
- 40 על אפליית נשים בשוק העבודה ראו בת-שבע מרגלית-שטרן, 'למלכה אין בית, למלך אין כתר? מעמדן של נשים יהודיות בשוק העבודה בארץ-ישראל המנדטורית', יהדות זמננו, 14 (2001), עמ' 107-152; דבורה ברנשטיין, 'מעמדן והתארגנותן של נשים עובדות ביישוב העירוני בשנות העשרים והשלושים', קתדרה, 34 (תשמ"ה), עמ' 115-144; יוכבד בת רחל (תרשיש), בנתיב שהלכת: פרקי חיים ומוקדי פעילות, תל אביב 1981, עמ' 26-27; עדה מימון, חמישים שנות תנועת הפועלות, 1904-1954, תל אביב 1958, עמ' 60-61; דבורה ברנשטיין, 'החלוצה בין הדוידים: מעמדן של נשים בכוח העבודה בתקופת היישוב', מגמות, כח (1983), עמ' 7-19. על תחושות השחיקה ראו מ"ש, 'ראשית החבורות', בתוך: כצנלסון, דברי פועלות (לעיל הערה 37), עמ' 122-123; רבקה ברויזמן, שם, עמ' 126.
- 41 אניטה שפירא, ההליכה על קו האופק, תל אביב 1989, עמ' 361; דוד דה פריס, אידיאליזם ובירוקרטיה: שורשיה של חיפה האדומה, תל אביב 1999, עמ' 149-150.
- 42 דבורה ברנשטיין, 'בין האשה-האדם ובין אשת הבית': אשה ומשפחה בציבור הפועלים היהודי

ספרה של הניה ממחיש את ההתנסות היום-יומית בחיים המתנהלים לפי העיקרון הזה. כבר בילדותה למדה הניה שסבל ושתיקה כרוכים זה בזה. היא הייתה בת למשפחה גדולה וסוערת, שם היה נהוג לומר כי 'מי שאינו יודע לריב אין לו שכל',⁴³ ואולם בלב כל אירוע של פחד, אי-ודאות, עלבון או מוות התקיימה שתיקה של כל הנוגעים בדבר. לגורמות אלו של סביבת ילדותה הייתה הקבלה מסוימת לאחד החוקים הדומיננטיים בעולם החלוצי הציוני שאליה התודעה הניה בשנות נעוריה, שם הועדף המרחב הציבורי מהפרטי. הדבר אפשר לה להסתגל במהירות לגורמות הלא כתובות. הניה של בית החלוצי השמיעה את קולה בענייני הקומונה; היא לא היססה להביע את רגשותיה הלאומיים בקול רם לפני חבריה ולא נעלבה כשלעגו לה בסוגיה זו. היא לא נרתעה מלתבוע למשפט פקיד שעלב בה במהלך עבודתה או לדבר בענייני עבודה באספת פועלים בפתח תקווה – כל הקשור לענייני עבודה ובניין הלאום קיבל ביטוי מילולי ואפילו תקיף. ואולם על יחסיה הקשים עם אחיה ומשפחתה, על פחדים ועל סבל שעבר עליה סירבה לדבר: 'אם יכולתי להגן על עצמי – הגנתי, ואם לא – החרשתי ונשאתי בדומיה את מכאובי'.⁴⁴ הסבל והחולשה של הפרט דינם שתיקה.⁴⁵

לעומת הדיבור במישור הציבורי, כל הקשור למישור הפרטי, ובייחוד לרגשות ולאינטימיות, הודחק. כל הנוגע ליחסים שבינו לבינה רצוף שתיקות: 'לא עניתי לו על זה כלום, וגם הוא שתק, אם כי לשנינו היה הרבה חומר לשיחה'⁴⁶ ועוד: 'נ. חכה שאני אפתח בשיחה על אודות אהבתנו, אך אני דברתי רק על המצב בארץ [...]'.⁴⁷ מצב הכלל ובעיות השעה בציבור הפועלים היו נושאי שיחה ראויים, לא כן עניינים אינטימיים. לעתים השתלטו צורכי הקהילה על המרחב האינטימי שבין המינים. ביטוי בודד לסבל שגרם מצב זה נשמע בציבור עם פרסום מכתבה של ליליה בסביץ בשאלת הכנסת דייר שלישי לחדרי המשפחה: 'על זכותי אני על אושרי הפעוט אלחם מלחמה נואשת [...] בצעקה פנימית תמידית שבליבי הכואב'.⁴⁸

העירוני בתקופת היישוב, בתוך: אורי רם (עורך), החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, תל אביב 1993, עמ' 83-103.

43 פקלמן, חיי פועלת בארץ (לעיל הערה 13), עמ' 21.

44 שם, עמ' 14.

45 נורמות התנהגות דומות אפשר למצוא בעדויות נוספות של בנות התקופה, לדוגמה: ליליה בסביץ, יוכבד בת רחל (עורכות), חברות בקיבוץ, עין חרוד תש"ד, עמ' 109.

46 פקלמן, חיי פועלת בארץ (לעיל הערה 13), עמ' 152.

47 שם, עמ' 165.

48 בסביץ פרסמה את מכתבה בבטאון הקיבוץ המאוחד מבפנים, ב (1934), עמ' 69, בשם בדוי. מתוארת בו מצוקת הנפש שלה כאישה צעירה החיה עם בן זוגה באוהל שהוכנסה אליו דיירת שלישית עקב מצוקת הדיור והצורך לקלוט עלייה. המאמר עורר הדים חריפים עם פרסומו. בצד תגובות אוהדות פורסמו תגובות שביקרו בחריפות את גילוי הלב של הכותבת. בסביץ הסכימה לפרסם את רשימתה בשמה האמיתי רק בשנת 1981.

עלבון, פגיעה ורגשות רומנטיים היו אמורים לחכות לשעה לאומית נוחה יותר. המסר שנקלט היה הייתור של רגש אישי בשעת חירום לאומית. הניה, כמו שמלמדים דבריה שלה, צייתה לצו הזה ברצון ובהבנה. ההזדהות עם העשייה הלאומית והחברתית והרצון להיות חלק ממנה היו כה חשובים עד כי מחיר אישי נחשב זניח ולכן מיותר לדבר עליו: 'אבל אני עברתי על זה בשתיקה ואמרתי שלא עת עכשיו להשיח פרטים אישיים'.⁴⁹

הקושי לייצג אינטרס אישי מול הקהילה הביא גם את תחיה ליברסון לכתוב: 'בפתח תקוה היה בי האומץ הדרוש להילחם למען זכות עבודה לפועלת, אבל כאן שותק בי האומץ לצאת למערכה נגד החברים לרעיון המושב ולמפלגה'.⁵⁰ מאבק למען זכות עבודה לפועלת היה חלק מהמאבק לכיבוש עבודה עברית והעניק לגיטימציה לבחורה צעירה לצאת נגד איכרי המושבות. ואולם בשעה שמציאות חייה הביאה אותה לידי עימות אישי עם 'חברים לרעיון ולמפלגה', חשה שאיבדה לגיטימציה לייצג את עמדתה.

תחושה זו אפיינה את ציבור הנשים גם במישור הפוליטי.⁵¹ הפעילות והארגון הפוליטיים של נשים התנהלו על גבול דק שבין ניסיון לייצג אינטרסים ייחודיים להן ובין הרצון שלא להיתפס כחורגות מהמחויבות למטרות הכלל, ⁵² וכמו שהניה מתארת זאת, הן היו נתונות בין הפטיש לסדן: 'מלחמה לקיום המפלגה והמלחמה לשיווי זכויות של הפועלות'.⁵³

כפילות זו השפיעה גם על העיסוק ב'שאלת החברה' – הדיון במקומן של נשים בחברה וזכותן לשוויון. בנושא זה, שרבים היו מודעים לבעייתיות ולחשיבותו, התקיימה שתיקה ציבורית.⁵⁴ מלבד התייחסויות לא רבות בעיתונות, שנכתבו רובן בידי

49 פקלמן, חיי פועלת בארץ (לעיל הערה 13), עמ' 56.

50 תחיה ליברסון (1886–1974), ילידת רוסיה, עלתה לארץ בשנת 1905 והייתה מהפועלות הראשונות בארץ. עבדה בפתח תקווה, בכנרת ובאום ג'וני. עם ייסוד נהלל בשנת 1921 נמנתה עם גרעין המייסדים, אך נאלצה לעזוב את היישוב בגלל סכסוכים עם החברים על רקע נסיונה לקיים משק חקלאי כאישה בודדה שלא הקימה משפחה. הציטוט מתוך: תחיה ליברסון, פרקי חיים, תל אביב 1970, עמ' 126.

51 Lakoff, 'The Silencing of Women' (above f. 2), p. 344

52 דפנה יזרעאלי, 'תנועת הפועלות בארץ-ישראל מראשיתה עד 1927', קתדרה, 32 (תשמ"ד), עמ' 109–140. ראו גם חיים שורר, 'מן הצד', פרקי הפועל הצעיר, ה, תל אביב תרצ"ה, עמ' 247–248: 'הרי חיינו, חיי כל החברים, בעבודה, כל כך קשים, מרים [...] וכה צריך להתאמץ [...] בשביל נצחון מעט [...] ואנו מה כי נדרוש ונעכב, אנו החברות עם מצבי רוחנו ומצבי נפשנו השונים'.

53 פקלמן, חיי פועלת בארץ (לעיל הערה 13), עמ' 112.

54 ראו מאמר של ממשי בהפועל הצעיר, 4 (כסלו תרע"א), עמ' 4–6: 'הריני פה בא"י כמעט חמש שנים, השתתפתי בהרבה אספות פועלים ומה לא נדבר באותן האספות? – על דברים שלא נולדו בעולם [...] ואף פעם לא שמעתי שתעלה על סדר היום של האספה גם שאלת הפועלת החקלאית או שאיזה נואם יגע בשאלה זו בדרך אגב'. גם שרה טהון כתבה במאמרה על 'שאלת הפועלות החקלאיות': 'השאלה שאני רוצה לנגוע בה כאן היא אחת השאלות שאנחנו רגילים עפ"ר או לעבור עליה בשתיקה גמורה או שהיא משמשת חומר לשיחה פרטית'. כמו כן, עדה מימון בספרה חמישים

נשים,⁵⁵ בשאלות מגדר עסקו בעיקר במסגרות של נשים, בוועידות או בכינוסי פועלות, ועיסוק זה היה זהיר עד שאפשר לכוונתו 'דיבור חרישי':⁵⁶ 'ודאי קראת שהיה לפני איזה זמן כינוס של פועלות בדגניה ב'. דיברו שם, כמוכן, הרבה מאוד, והכול היה מכוון לאותו דבר שפחדו לבטא את שמו הנכון, כלומר, על "שחרור האשה".⁵⁷ היכולת לקרוא לדבר כלשהו בשמו היא יכולתם של בעלי הכוח הקובעים את גבולות השיח ואת תכניו.⁵⁸ החשש לנקוב בגלוי בשמה של סוגיה שעוררה קונפליקטים ונחשבה למערערת את סדר היום המוסכם הוא ביטוי של אותה התנהלות זהירה ושקטה.

חשש זה לא צמח בחלל ריק, אלא העיד על הפנמה של מסרים סביבתיים, חברתיים ומוסדיים כאחד. על אף האידאולוגיה השוויונית המוצהרת, נשים רבות, ובהן גם מנהיגות ציבור הפועלות, חשו כי סדר היום שהן מנסות לייצג, העוסק בבעיות ייחודיות לנשים בחברה המתהווה, אינו זוכה להתייחסות ראויה ומכבדת של חבריהן להנהגה. כאשר ביקשה רחל כצלנסון לייסד את **דבר הפועלת**, עיתונה של תנועת הפועלות, כ'אמצעי נגד האלם של החברה [...] [אשר] הלוואי וימצא ניב במילה הכתובה',⁵⁹ נתקלה בהתנגדות פוליטית.⁶⁰

- שנות תנועת הפועלות, 1904-1954**, תל אביב 1985, עמ' 14, מתארת את המתיחות הרבה סביב עצם השמעת המילה 'יחס' שרימוזה על היחס לנשים פועלות במטבח.
- 55 על סוגיה זו בפרסומים של התנועות הקיבוציות בראשיתן ראו הנרי ניר, 'מה מעיק עליהן? האישה בהתיישבות העובדת בתקופת היישוב', בתוך שילה, קרק וחזן-רוקם (עורכות) **העבריות החדשות** (לעיל הערה 11), עמ' 162-174. לפרסומים בעיתון **הפועל הצעיר** ראו פרקי **הפועל הצעיר**, ג, תל אביב תרצ"ה, עמ' 198-224; שם, ה, עמ' 231-270. הפרסומים על שאלת החברה בעיר פורסמו בעיקר בדבר הפועלת ובקובץ **דברי פועלות** (לעיל הערה 37).
- 56 לאקוף טוענת כי חיברות שנמשך דורות רבים גרם לזיהוי לא מודע של שתיקה עם נשיות ושל קול עם היעדר נשיות, לפיכך נשים כפרטים וכקבוצות נרתעו מהשמעת קול ברור בשל החשש שהן ייחשבו לא נשיות, Lakoff, 'The Silencing of Women' (above f. 2), p. 346; לעמדה דומה ראו אנני רוג'רס, המוצאת כי השמעת הקול מחייבת להתגבר על דימויים מושרשים של נשיות וגבריות: Annie Rogers, 'Voice, Play, and a Practice of Ordinary Courage in Girl's and Women's Lives', *Harvard Educational Review*, 63, 3 (1993), pp. 265-295
- 57 מוקי צור, תאיר זבולון וחנינא פורת, **כאן על פני האדמה**, תל אביב 1981, עמ' 280.
- 58 Lakoff, 'The Silencing of Women' (above note 2), pp. 349-351; Julia T. Wood, 'Saying it Makes it So: The Discursive Construction of Sexual Harassment', in: Shereen G. Bingham (ed.), *Conceptualizing Sexual Harassment as Discursive Practice*, Westport, CN 1994, pp. 17-30
- 59 מרגלית-שטרן, **גאולה בכבלים** (לעיל הערה 26), עמ' 156.
- 60 הביטאון **דבר הפועלת** החל להתפרסם בשנת 1934. על היחס אל נשים בפוליטיקה ראו רחל כצלנסון-שזר, **אדם כמו שהוא**, תל אביב 1989, עמ' 160, 332-333; אניטה שפירא, 'גולדה: נשיות ופמיניזם', ישראל, 3 (2003), עמ' 57-68; דברי שולמית אלוני, פרוטוקול הוועדה לקידום מעמד האישה בכנסת מיום 6 במרס 2007; מרגלית-שטרן, **גאולה בכבלים** (לעיל הערה 27), עמ' 156.

זאת ועוד, במקרים מסוימים התערב מנגנון המפלגה הגברי בניסיונותיהן של נשות תנועת הפועלים לגבש ייצוג פוליטי.⁶¹ בספרה מספרת הניה על ניסיון הנשים להתארגן לבחירת צירות עצמאיות לוועידת הפועלים בשנת תרפ"ג ומתארת כיצד בא טבנקין לנאום באספת הפועלות והתייחס אל הנשים בפטרונות שגרמה להן 'עלבון עמוק'. במצב זה, העירה הניה, נבחרו אולי שתי צירות, 'אך זכה בהן "הפועל הצעיר" והפועלת עצמה לא זכתה בכלום'.⁶² המנגנון הפוליטי שעסק בייצוג נשים, כלומר תנועת הפועלות ומועצות הפועלות, אמנם צמח והשתכלל עם השנים והרחיב את תחומי פעילותו, אבל הוא נשאר תלוי בתקציביו במנגנוני המפלגה שנשלטו בידי גברים, ולכן היה מוגבל ביכולתו להציע סעד למצוקתן החומרית של הפועלות ולהיות להן לקול פוליטי שיבטא נאמנה את צורכיהן.⁶³

הרצון האישי להשתייך לכלל, שתתם לראיית האישי והפרטי כמשני, היתרגם במישור הקבוצתי-הציבורי לרתיעה של נשים מהאפשרות להיחשב חורגות מהשאיפה לטובת הכלל. בנוסף, תלותן הכלכלית במנגנון הפוליטי הקשתה אף היא על יצירת קול נשי ציבורי ופוליטי עצמאי. אבל ההבלגה על קשיים אישיים והתנהלות פוליטית זהירה היו רק חלק ממגוון האפשרויות לביטוי עצמי.

שתיקה כהתנגדות

בתוך הרצון הגדול להשתייך התקיימה גם ראייה ביקורתית על הסביבה וצורך להציע דרך חיים אחרת. הנשים שעלו לארץ, בין השאר מתוך רצון למרוד בתפיסה המקובלת שעיקר פועלה של האישה הוא בתוך הבית, כרחם הלאומי, כמחנכת הדור הצעיר לערכי הלאום, כאם וכרעה,⁶⁴ הציעו פרשנות חדשה למקומה ולתפקידיה החברתיים. השקפת

61 ראו גם בת-שבע מרגלית שטרן, 'כנפיים יש ולעוף אין כוח: תנועת הפועלות הארץ-ישראלית בין שליטה "נשית" לשליטה "גברית"', בתוך שילה, קרק וחזן-רוקם (עורכות), *העבריות החדשות* (לעיל הערה 11), עמ' 292-314.

62 פקלמן, *חיי פועלת בארץ* (לעיל הערה 13), עמ' 113.

63 דה פריס ופפרמן, 'היווצרותה של פועלת' (לעיל הערה 27), עמ' 212-214; מרגלית-שטרן, *גאולה בכבלים* (לעיל הערה 27), עמ' 172-198, 225-243. *בדבר הפועלת* מיום 12 באפריל 1934, עמ' 56, כותבת שרה בלומנקרניץ: 'אז הרגישו פועלות רבות, כי ההסתדרות עסוקה עכשיו בשאלות קשות ולא תתפנה אליהן'.

64 Carol L. Delaney, 'Father State, Motherland, and the Birth of Modern Turkey', in: Sylvia Yanagisako & Carol L. Delaney, *Naturalizing Power: Essays in Feminist Culture Analysis*, New York 1995; Valentine Moghadan, *Gender and National Identity: Women and Politics in Muslim Societies*, London 1994; Shiela H. Katz, 'Adam and Adama, Ird and Ard: En-Gendering Political Conflict and Identity in Early Jewish and Palestinian Nationalisms', in:

עולמן עוצבה בהשראת תנועות סוציאליסטיות – היא הציבה שוויון בין המינים כערך מרכזי והאמינה בניפוץ המבנה הקיים, הדיכוטומי וההיררכי, ובבניית מבנה חברתי חדש שבו היחסים בין המינים יושתנו על מהות אנושית. לשם כך ביקשו לשנות את ההתניות ואת ההגבלות המוטלות על נשים וגברים כאחד ולטשטש את ההבדלים הקיימים ביניהם בכל המישורים: על ידי לבוש פשוט חוצה אפיוני מגדר, בניסיונות לחדור למקצועות הנחשבים גבריים כגון רצפות וטייחות, בהתנהגות פעילה ויוזמת ובניסיונות להשמיע קול גם בזירה הפוליטית.

הניה, כמשתייכת לקבוצת נשים זו, יצרה לעצמה חללים של מרחב פעולה שבהם הציגה את תפיסתה החברתית המגדרית. במסגרת ניסיונותיה לעצב את זהותה כאישה חלוצה ופועלת, האחראית לעיצוב נסיבות חייה, היא ניהלה עם הסביבה דיאלוג של התגריות ושתיקות. דוגמה לכך היא תיאורה של מסיבה אחת: הניה מספרת בפירוט כיצד הוזמנה למסיבה של אנשי 'החוגים האזרחיים' ובאה לבושה בתלבושת שהייתה מקובלת בקרב נשות המחנה הפועלי – שמלה פשוטה רקומה וסנדלים בלי גרביים. כשנכנסה לחדר שבו הבחורות כדבריה 'בשמלות משי ובשפתים אדומות', היא הייתה מודעת לרושם שבהופעתה: 'כולם התחילו להביט אלי בתמהון. הבחורים עשו את עצמם כאילו אינם שמים לב, והבחורות חייכו בנחת אחת לשניה'. הניה לא נפגעה מביקורות אילמות אלו. אדרבה, היא שאבה נחת רוח מהפרובוקציה שעוררה והמשיכה בהתנהגותה זו במשך הערב כולו. היא פנתה אל הנוכחים: 'נו, חברה, מי מכם רוקד הורה?' והרושם היה מידי: 'הבחורות התישבו מיד על מקומותיהן, כאילו לא אליהן דברתי. בחורים אחדים הסתובבו ולא ענו כלום.'⁶⁵ הניה לא ויתרה עד שכל הנוכחים מצאו את עצמם רוקדים הורה סוערת. התנהגות זו של שיטוט על גבולות הזהות המגדרית המקובלת של התקופה ובדיקתם הייתה במהותה פעולה של התנגדות, של פתיחת המרחב הדיסקורסיבי לכיוונים חדשים, והיא נעשתה בדרך של נקיטת פעולה חוזרת ונשנית מתוך הנאה וביטחון בצדקת דרכה. נראה שהניה שאבה כוח ועידוד מיכולתה שלא לוותר על הביצועיות של הזהות המגדרית שלה,⁶⁶ שבנתה ותחזקה כל חייה, ומהמרחב שביצועיות זו אפשרה לערער על הגבולות החברתיים המוסכמים של קטגוריות מגדריות, בחינתם המחודשת והצעת פירושה שלה. תגובת הסביבה לא העידה על הנאה הדדית. אמנם אחותו של המארח החמיאה לה באמרה: 'אכן, מלאת חיים את באמת. חשבת תמיד שרק לבחורים יש אפשרות לשמח

Deniz Kandiyoti (ed.), *Gendering the Middle East*, London 1996, pp. 75-106;

פולה היימן, האישה היהודייה בסבך הקדמה: מקומה וייצוגה בעת החדשה, ירושלים 1997.

65 פקלמן, חיי פועלת בארץ (לעיל הערה 13), עמ' 158.

66 Candace West & Don H. Zimmerman, 'Doing Gender', *Gender and Society*, 2, 1

(1987), pp. 125-151; Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York 1990, p. 25

את החברה. עכשיו אני רואה, שגם בחורה יכולה לשמח'.⁶⁷ אלא שאחד הבחורים פנה אליה ואמר: 'גם אני רוצה להגיד לך מלים אחדות, אך אל נא תחשבי אותן לקומפלימנט. אומר לך את האמת, שאת עצמאית מאד, ודבר זה אין למצוא אלא אצל בחורות מעטות מאד'.⁶⁸ הבחור ההוא לא היה יחיד בהשקפתו. נשים שהביעו עמדה אישית או פוליטית בציבור נתקלו לא אחת בתגובות שוללות מצד חבריהן לתנועה ולרעיון, כמו שתיארה תחיה ליברזון: 'מכירה אני קבוצה המהוללת בפי כל [...] בקבוצה זו עבדו מהפועלות המנוסות והכי מסורות [...] ובכ"ז לא יכלו הפועלים להתרגל לחשוב אותן לחברים ממש, ולא רצו להשלים עם העובדה כשראו שהפועלות מביעות דעות חופשיות בנוגע להנהלת העניינים ועומדות בתוקף על דעתן'.⁶⁹ מדבריה של ליברזון נרמזו הקושי של מי שבאו מחברה מסורתית ליישם את ההצהרות על שוויון.⁷⁰ נראה כי נורמות השוללות את מעורבות הנשים במרחב הציבורי המשיכו להתקיים והיו מקור של קושי ומחלוקת בין גברים לנשים.

הניה פקלמן המשיכה בהתנהגותה המתריסה, כביכול מתעלמת מהמסרים הללו. תוך כדי חיפושי עבודה באתר בנייה שעבדו בו גברים, שאלו אותה הפועלים מדוע אין לה עבודה: 'עניתי להם, שהם הם התופסים את כל העבודות, ולבחורות נשאר רק עבודה במשק בית, ולעבודה זו עוד לא הסכנת'.⁷¹ כאשר קרא אחד הבנאים אל הניה בהלצה והציע לה לבוא ולעבוד עמם, היא נענתה לאתגר ובאה למחרת לעבודה למורת רוחם ומבוכתם של הגברים. הגברים לעגו לניסיונה להצטרף אליהם, אבל הניה התעלמה בשתיקה: 'כולם פרצו בצחוק, ואני לא עניתי להם כלום, כאלו אין הדברים מופנים אלי כלל'.⁷² היא סירבה לתפקיד הקל שהוצע לה והתעקשה לקבל תפקיד כאחד הגברים. חשוב היה לה להישאר בעבודתה בזכות ולא בחסד. היא המשיכה בשתיקתה, התעלמה מניסיונות להקשות עליה את העבודה על ידי מילוי דליי המלט עד סופם, התמידה בכך עד סיום הבניין והעידה על עצמה: 'הוסיף לי נצחוני גבורה יוצאת מהכלל'.⁷³ האפשרות והיכולת להוכיח את עצמה למרות הקשיים הם אלו שהמריצו אותה וסיפקו לה את המוטיבציה להתמודד.

אין מדובר בהתגרות לשמה, והניצחון אינו רק ניצחון אישי. במקום לבקש ולהיות תלויה בקבלת הסכמה שכלל לא בטוח שתינתן, הניה נענתה ללא מילה לאתגר שהציבו פועלי הבניין. בחברה שבה עבודה ומיומנויות שימשו ערוץ לקידום חברתי, היא ניצלה את

67 פקלמן, חיי פועלת בארץ (לעיל הערה 13), עמ' 158.

68 שם, עמ' 159.

69 תחיה ליברזון, הפועל הצעיר, 27 (תרע"ג), עמ' 11-12.

70 יורעאלי, 'תנועת הפועלות בארץ-ישראל' (לעיל הערה 52), עמ' 109-140.

71 פקלמן, חיי פועלת בארץ (לעיל הערה 13), עמ' 137.

72 שם, עמ' 138.

73 שם, עמ' 139.

ההזדמנות כדי לכבוש מרחב נוסף, קטן ככל שיהיה, בעיצוב מחדש של היחסים בין המינים. בעשותה כן שילבה בין שתיקה כקוראת תיגר על נורמות קיימות ובין מעשה שקבע את נוכחותה הפיזית על הפיגום והעניק תוקף עובדתי לדברים שביקשה לומר בלי מילים.

מעשה השתיקה

ניסיונות רבים של נשים להשתלב בשוק העבודה נעשו בצורה דומה. גם בענף הבניין וגם בענפים אחרים השיגו נשים עבודה בכך שקבעו עובדה בעצם נוכחותן באתרים השונים.⁷⁴ התנהגות זו הושפעה מהאתוס, שתחילתו בימי העלייה השנייה, ולפיו המעשה חשוב והדיבור פחות. מושפעים מתפיסות שהתפשטו במזרח אירופה טרם עלייתם ארצה, חוו אנשי הציונות הסוציאליסטית את הפעולה האישיה כצעד ראשוני מחייב לקראת עיצוב מחדש של החברה כולה, ובמקרה של ארץ ישראל מעשה העבודה בפרט יחד עם מעשה ההתיישבות עמדו בראש סולם העדיפויות.⁷⁵ את האתוס הזה ביטא רופין במשפט הממצה 'בראשית היתה הפעולה. שם הפעולה: כנרת'.⁷⁶ אתוס זה חצה גבולות מגדר, כמו שכתבה שרה מלכין בזיכרונותיה בהדגישה את עצם העבודה והפעולה כמייצגים אולטימטיביים של החיים החדשים: 'נכספה נפשי לעבודה. כי שנים היו הרעיונות שהביאוני לארץ ישראל: האחד, כי תכליתה של הציונות היא – לחיות בארץ ישראל; והשני, כי כל אדם חייב לעבוד וליצור, ולא להיות פרויט, ובארץ ישראל חייבים לעבוד את האדמה'.⁷⁷ בחברה המקדשת את המעשה כעליון על הדיבור נראה שהמעשה יכול גם להוות קריאת תיגר. בבחינת טענה זו במסגרת דיון מגדרי היסטורי יש לזכור כי האסטרטגיות שעמדו לרשותן של נשים לקרוא תיגר על מערכות חברתיות ופוליטיות היו מוגבלות, ולכן במקרים רבים הן התרחשו מחוץ לגבולות הקונבנציונליים של מערכות פוליטיות.⁷⁸ וכדי לחקור אותן יש להפנות מבט אל ההתנסות היום-יומית כזירת המחקר והניתוח.⁷⁹

74 לעדויות דומות ראו יהודה ארוז, *ספר העלייה השלישית*, תל אביב 1964, למשל בעמ' 743 עדותה של תחיה לויין כיצד השיגה עבודה בבניין בקביעת עובדה בכך שצירפה את עצמה לצוות העובדים והתגנבה לאתר הבנייה. גם היא מספרת על ניסיונות להקשות עליה את עבודתה.

75 זאב צחור, 'צמיחת הזרמים הפוליטיים וארגוני הפועלים', בתוך: ישראל ברטל, זאב צחור ויהושע קניאל (עורכים), *העלייה השנייה: מחקרים*, תל אביב 1997, עמ' 215-234; בן הלפרן ויהודה ריינהרץ, 'תרבות פוליטית ומציאות', שם, עמ' 16-37.

76 ארתור רופין, *פרקי חיי*, ב, תל אביב 1968, עמ' 218; יהודה רוזניצנקו, *העלייה השלישית*, תל אביב 1946, עמ' 52.

77 שרה מלכין, *ראשונה לחלוצות בשדות ישראל*, דגניה א תש"י, עמ' 49. על חשיבות הפעולה במסגרת הכלל ראו דבריה של לאה אלטרמן, אצל צור, זבולון ופורת, *כאן על פני האדמה* (לעיל הערה 57), עמ' 238.

78 Rowbotham, *Hidden from History* (above f. 32), p. 151

79 Aptheker, *Tapestries of Life* (above f. 25), pp. 37-74

הגוף והמעשה החליפו את המילה המדוברת בפעולת ההתנגדות. הגוף הלבוש בצורה המטשטשת גבולות מגדר באמצעות בגדים פשוטים והימנעות מקישוט ומאיפור שימוש הצהרה המייתרת את המילים. גם הגוף הנוכח באתר הבנייה נהפך לאתר של מרד בייצוגים המסורתיים שהוקצו לנשים במסגרת בניית החברה החדשה על ידי מערכים של ידע/כוח שהפעיל עליו השיח החברתי-הלאומי. העלייה על הפיגום הוא מעשה של מי שבוחנת את הגבולות של זהות מגדרית ובעצם פועלה מגדירה מחדש את גבולותיה. אסטרטגיה זו של 'המעשה המדבר'⁸⁰ נקטה גם מרים ברץ מדגניה, שם סירבו החברים לאפשר לחברות לחלוב את הפרה היחידה של הקבוצה בטענה שהן עלולות להיפגע. בעוד שרה מלכין ניהלה בלא הצלחה ויכוחים עזים עם החברים בשאלת החליבה, למדה ברץ בלילה, בחשאי, את תורת החליבה מאשת השיח' של כפר אום ג'וני. בבוקר גילה הבחור החולב כי המעשה כבר נעשה. ברץ היתה לרפתנית הראשונה והקימה את ענף הרפת בדגניה.⁸¹

הגוף הנשי, שהיה אתר חשוב במאבקים לאומיים וסימל את הלאום, את האדמה, את הפסיבי שיש להגן עליו, יכול להיות גם כלי אקטיבי של הסוכנת היחידה בעיצוב נסיבות חייה.⁸² זהו גוף שהמעשה מעניק לו נוכחות, גוף המייצג תביעה להכרה חברתית – גוף בעל קול. ואולם קול זה אינו נחלתו של גוף יחיד; כשביקשה הניה להודות לעדה פישמן, עסקנית מפלגתית ופטרונית שלה, על שאפשרה לה ללמוד את מקצוע הרצפות, ענתה פישמן: 'תודתך היותר טובה תהיה רק בזה שתעזרי לבחורות אחרות'.⁸³ גם נציגות הפועלות בתוך מנגנוני המפלגה הבינו שיוכלו לקדם את מטרתן להשגת שוויון בין המינים בשוק העבודה לא בדיבורים ובשכנוע בלבד, אלא בפעולה. לאחר ועידת הפועלים בשנת תרע"ה (1915), שנדונה בה שאלת זכותה של הפועלת לעבודה במשק, כתבה אחת המשתתפות: 'כל כך חסר לנו הכוח לתפוס את הכל ולבאר ולהביע [הדגשה שלי]', והפתרון שהציעה היה: 'אולי [...] אפשר למצוא את הדרך לעבודה גם בכוחות שלנו?'.⁸⁴ המעשה מוצע כאן כגורם מתווך;⁸⁵ הוא מרחיב את החלל הצר שבין דיבור לשתיקה, פורס אותו לרצף המאפשר מרחב גדול יותר של צורות ביטוי, שיכול להכיל גם את ההתנסות

80 מטבע לשון זה שאול מגילת גופר, 'האשה הציונית': הבניית הנשיות בתקופת הראשית של תנועת העבודה (1903-1923) (2009), חיבור לקבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב.

81 סמדר סיני, מרים ברץ: דיוקנה של חלוצה, תל אביב 2003, עמ' 50-52.

82 Aretxaga, *Shattering Silence* (above f. 9), p. 149-169; Hegland, 'Gender and Religion in the Middle East and South Asia' (above f. 9), p. 188; Joanne Nagel, 'Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations', *Ethnic and Racial Studies*, 21, 2 (1998), pp. 242-270

83 פקלמן, חיי פועלת בארץ (לעיל הערה 13), עמ' 96.

84 כצנלסון (עורכת), דברי פועלות (לעיל הערה 37), עמ' 59.

85 Rowbotham, *Hidden from history* (above f. 32), p. 5

היום-יומית, האישית, כצורת התנגדות וכקריאת תיגר של חסרי הכוח הפוליטי.⁸⁶ לא רבות הנשים שהשתמשו במרחב זה. רוב הנשים, כמו רבים מן הגברים, העדיפו מעשה על דיבור כצורה של הזדהות עם הקולקטיב ונרתמו לצרכים ולסדרי העדיפות הכלליים. הניה כתבה: 'ואנו – החלוצים – באנו למולדתנו, באנו לבנות את החיים החדשים ולהקריב את עצמנו בעד ארצנו'.⁸⁷ העשייה, ובייחוד הפעולה למען הכלל, נחשבו ערך עליון: 'את ילדי אזניה אבל את העבודה – לא!'.⁸⁸ נשים ויתרו אפוא על השמעת קולן בענייני ציבור בכל הנוגע למאבק לשוויון ולהשתתפות פעילה במפעל הלאומי הקולקטיבי,⁸⁹ ובתוך כך הגשימו את האתוס הציוני וקיימו הפרדה גמורה בין התחום הפרטי – המוסתר, השותק – ובין המרחב הציבורי. נראה כי בחלוף הזמן הבינו מקצת הנשים כי דרך זו של ציות שותק לא שירתה את עניינן; להפך, כאשר אפשרו לדחוק את הדיון בשאלת השוויון המגדרי אל השוליים, הן, בלי להיות מודעות לדבר, תרמו להתפתחותו של תהליך שהנציח והעצים את המצב שאותו ביקשו מלכתחילה לשנות. הפער בין הקהילה המתפתחת ובין יכולתן של נשים לייצג את עצמן בגבולותיה הלך אפוא וגדל, והדיסוננס המתעצם יצר מעגל קסמים של שיתוק ושתיקה.

תהליך ההשתתקות

לאורך הספר חל שינוי במהותן של השתיקות. האירועים שהניה חוותה סדקו את היסוד המהנה שבהתגרות, את היסוד של צמיחה ושל יצירת זהות חלופית, והשתיקות נעשו טעונות יותר ושמחות פחות. על השינוי במהותה של השתיקה אפשר לעמוד מהשוואה בין שתי נקודות השיא של הסיפור, האונס ומות בתה התינוקות. בשני המקרים מתקיימות שתיקות, אבל בין שתי השתיקות יש הבדל גדול.

על האונס היא מספרת: 'התחילה בינינו מלחמה עד שקבלתי מכה חזקה בראש ונפלתי על הרצפה. –' –⁹⁰ משפט זה מסתיים בשתי שורות של סימני מקף ואחריו נאמר: 'ותר מזה איני זוכרת כלום'.⁹¹ זו שתיקה של בלבול, של בהלה, של רצון לשכוח

86 לעוד מקרים של שימוש בגוף כמחאה מגדרית נגד תנאים מגבילים שנשים נתונות בהם במסגרות לאומיות ראו Hegland, 'Gender and Religion in the Middle East and South Asia' (above f. 9), pp. 191-193; Lazreg, *The Eloquence of Silence* (above f. 9), pp. 118-141; ליאורה הנדלמן-בעבור, 'נשים לובשות אידיאולוגיה: משטר מהפכני ומהפכה אופנתית ברפובליקה האסלאמית של אירן', בתוך: עפרה בנג'ו (עורכת), *נשים במזרח התיכון בין מסורת לשינוי*, תל אביב 2004, עמ' 75-94.

87 פקלמן, *חיי פועלת בארץ* (לעיל הערה 13), עמ' 121.

88 מצוטט אצל דבורה דיין, *באושר וביגון*, תל אביב תשי"ז, עמ' 85.

89 על תהליך דומה ראו Lazreg, *The Eloquence of Silence* (above f. 9), p. 84.

90 פקלמן, *חיי פועלת בארץ* (לעיל הערה 13), עמ' 163.

91 שם. בכל הספר פקלמן אינה משתמשת במילה 'אונס' לתיאור קורותיה.

חוויה טראומטית. זו שתיקה שהיא תולדה של בוששה והפנמת העובדה שזה נושא שאין לדבר עליו, ודאי שאין לפרט את מה שהתרחש מסיבות של צנעה – זו של הפרט וזו של הציבור. הניה התמודדה במקרה זה עם משימה כבדה. היא לא הייתה מוכנה להתעלם מהעובדה שהאונס אכן התרחש; כל כתיבתה מכוונת אל העוול ואל האלימות שנכפו עליה; היא כתבה כדי לטהר את שמה וכבודה, לשם כך העלתה על הדפוס מעשה מיני, כביכול אינטימי ופרטי, וכך כפתה על התודעה הציבורית, שהעדיפה את העיסוק בציבורי, להתמודד עם התרחשותו. מנגד, ומתוך קיומו של סדר העדיפויות האמור, חסרה הניה, כמו חברותיה לתקופה, כלים, דגמים ושפה כדי להתמודד עם ייצוג מסוג זה. ולכן לאחר ש'הנכיחה' את המעשה בעלילה, היא השתמשה בשתיקת המקפים כדי להביא לידי כך שמה שאסור לאמרו יהפוך לבר ביטוי.⁹²

הבלבול שחווה הניה לאחר האונס הלך וגבר כשגילתה שהיא הרה ללדת. דרכה במהלך הריונה לא הייתה פשוטה או קלה. רבים התנכרו לה והיא הלכה והתפכחה מאשליותיה ומהתלהבותה. קורותיה מבהירות כי אפילו תפקידה הלאומי של האישה כאם, שאותו העלתה התנועה הציונית על נס, יכול להיעשות רק תחת התניות חברתיות. הרגשתה שאיננה מסוגלת להישאר בפתח תקווה פן יתגלה הריונה והדרך שבחרה לנדוד בגליל בשם בדוי ועם סיפור על בעל דמיוני מעידות כי אף על פי שהחברה ראתה את תפקיד האימהות ראשון במעלה, היא קיבלה לתוכה רק אימהות במשפחה נורמטיבית. זו הייתה חברה עם קודים נוקשים, שאפשרה מרחב צר לפרשנויות אישיות, הן בחיי המשפחה והן בחיי העבודה.⁹³ סבלן של נשים במצב זה היה גדול במיוחד מאחר שכל חריגה מההתנהגות הנשית שנחשבה מקובלת נתפסה כפריצת גבולות הקולקטיב וכאיום על הגדרותיו וחוקיו.⁹⁴

לאחר הלידה חל בהניה שינוי. התנגדותה, התרסותה ובעיקר שתיקתה לא היו עוד מקור לאישושה של זהות חדשה; הם נהפכו לאמצעי הישרדות, רוויי כעס וציניות. הצעירה הנלהבת שעם עלייתה לארץ כתבה: 'אם יש צורך בקרבנות אהיה שמחה להיות קרבן על מזבח מולדתי';⁹⁵ כותבת כעת: 'נעשיתי לאחרת. הכרתי את החיים באופן ברור ותהיתי על הפסיכולוגיה של האנשים'.⁹⁶ היא הפנתה אצבע מאשימה לחברה ולתפיסותיה הצבועות: 'ומה טעם יש לחיים כאלה? אם על פי אסון או מקרה או בגלל

92 Annie G. Rogers, *The Unsayable: The Hidden Language of Trauma*, New York 2000
ראו גם: בת-ציון והס, 'אינני יחידה בעולם' (לעיל הערה 24), עמ' 225.

93 על מאבקה של תחיה ליברסון כאישה רווקה לשמור על מעמדה כבעלת משק עצמאי בנהלל ראו ליברסון, *פרקי חיים* (לעיל הערה 50), עמ' 124-127.

94 דבורה ברנשטיין, 'תל אביב לבשה מחשוף... פנינה המשוגעת וגבולות הכרך', *תיאוריה וביקורת*, 25 (2004), עמ' 143-162.

95 פקלמן, *חיי פועלת בארץ* (לעיל הערה 13), עמ' 64.

96 שם, עמ' 185.

אי הבנת החיים מצד האשה היא מאבדת מה שהגברים קוראים "תומה וטהרה" – יש לפניה רק דרך אחת: לאבד את עצמה לדעת, או לשקוע בבוץ. וכל זה – משום חוסר עצמאותה.⁹⁷ עוד על הלך רוחה בימים ההם מעידה אמירתה על התינוקת שנולדה: 'קראתיה בשם "תקוה"', כי היא היתה כל תקותי בחיים. לחיים אחרים כבר לא חכיתי ולא קויתי'.⁹⁸

ואולם הניה לא חדלה מהתרסתה.⁹⁹ לאחר הלידה פגשה בחיפה מכרים, ולהתעניינותם בשלומה הגיבה בדרך של 'חצי התרסה – חצי שתיקה': 'שלומי טוב, ויש לי ילדה קטנה',¹⁰⁰ ענתה, מודעת היטב לתמיהה שעוררה תשובתה, שהרי בני שיחה ידעו כי אינה חיה עם בחור. היא לא פירשה ולא התנצלה ולא פירטה דבר. אם בהתרסתה כלפי החברה במקרים קודמים, כמו המסיבה, היו שמחה וביטחון כלשהם, הרי מהתרסתה הזאת עולים אכזבה, זעם רב ועייפות.

בסיומו של הספר, לאחר מותה של תקווה התינוקת, כאשר הניה ישיבה עצורה בתחנת המטרה, היא חשה שהיא על סף השיגעון. ואולם אז התעשתה: 'כל המחשבות נתרכזו בדבר אחד: עלי להודיין בסבלנות ובכחות להגנה עצמית, לשם נקמה – נקמה – נקמה [...]'¹⁰¹; וכך מופיעה המילה נקמה 12 פעמים ואחריה עוד שתי שורות של מקפים. זוהי שתיקה שעולה ממנה כעס גדול, זעם שיפרנס אותה וייתן לה כוח להתמודד עם האסון. אין היא הקורבן העצוב והמבולבל של האונס, זו הניה חדשה, אחרת. שתיקתה והרצון לנקום אינם מופנים רק כלפי מי שאנס אותה; זו שתיקה זועמת המופנית כלפי הסביבה כולה. באין מילים מתאימות המקפים החוזרים על עצמם לאורך שורות רבות נהפכים לביטוי חזותי של הדהוד הולך ומתחזק, לזעקה של כאב ומחאה, נחנקים מרוב עוצמה. השתיקה הזועמת הופכת את השקט ל'ישות פעילה, כמעט מטאפיסית'¹⁰² שאיום או מרד מרחפים בה, והיא מביאה את הטקסט אל סיומו ומתקשרת ישירות לטרגדיה האישית שהניה מזכירה במשפט האחרון ומשתתקת.

הניה התחנתה, ילדה בת, עזבה את חיי החלוציות ואת המעורבות בחיי התנועה והתיישבה בשכונת מחלול לנהל חיי משפחה. זה היה מהלך אופייני לנשים בעיר. צירוף של גורמים הביא לידי כך שנשים נשואות רבות עזבו את שוק העבודה וקיבלו בתנועת העבודה מעמד של 'אשת חבר'.¹⁰³ מעמדן נגזר מחברות בעליהן בתנועה וערער עוד את

97 שם, שם.

98 שם, עמ' 186.

99 לגבולותיה של קריאת התיגר ראו דה פריס ופרמן, 'היווצרותה של פועלת' (לעיל הערה 27), עמ' 214-217.

100 פקלמן, חיי פועלת בארץ (לעיל הערה 13), עמ' 187.

101 שם, עמ' 192-193.

102 דן מירון, מול האח השותק, ירושלים 1992, עמ' 319.

103 ברנשטיין, 'בין האשה-האדם ובין אשת הבית' (לעיל הערה 42), עמ' 94-95; עדה מימון, לאורך

יכולתן לגבש קול פוליטי, ובעצם הזכיר את החיים שבהם מרדו בנעוריהן בעצם העלייה לארץ ישראל. המרירות ורגשות הכעס והתסכול שמצב זה יצר מצאו ביטוי בתוך מסגרות פוליטיות ותרבותיות של נשים,¹⁰⁴ אך לא הצליחו להיתרגם לכלל מחאה שתעלה על סדר היום הציבורי הכללי, מה שחידד אצל נשים תחושות של ניכור והדרה. השתתקות לא הייתה נחלתן של נשים נשואות בלבד. סמלית היא העובדה שבשנה שפרסמה הניה את ספרה, 1935, התקיימה בדגניה מסיבה במלאות שלושים שנה לעלייתה של שרה מלכין, מהבולטות בין נשות העלייה השנייה. על רקע הברכות והנאומים שנישאו, בלטה שתיקתה של כלת המסיבה, ורק לאחר הפצרות מרובות היא נשאה נאום קצר וקודר.¹⁰⁵ שנותיה האחרונות של מלכין היו אפופות 'שתיקה טעונה ביותר', שאותה דבורה ברנשטיין מייחסת למרירות ולאכזבה שהצטברו אצלה עקב כישלונה וכישלון חברותיה לקבל יחס של הכרה וכבוד מחבריהן לעלייה.¹⁰⁶ גילת גופר מייחסת משקל רב יותר לנורמה של הסתרת סבל אישי מעיני הציבור, אך גם היא מוצאת בשתיקתה המתמשכת של מלכין ממד של מצוקה ותחושת ניכור.¹⁰⁷

הרמת הפרוכת – דיון וסיכום

כפרולוג לספרה כתבה הניה שיר הנפתח במילים:

אֲמַרְתִּי – אָרִימָה מְקַצֵּת הַפְּרֹכֶת
אֲרֵאָה לְכֶם קָטַע שֶׁל קוֹרוֹת תְּסַבֶּכֶת,
לְכַבִּי אֲגֵלָה. זוּ הַפְּנֵה הַנִּסְתָּרֶת. [...]¹⁰⁸

הדרך: מבחר דברים ואיגרות, תל אביב 1972, עמ' 134-137. על ההשלכות של מצב זה ראו מרגלית-שטרן, גאולה בכבלים (לעיל הערה 27), עמ' 76-78. הפסקת העבודה בשכר נבעה בין השאר ממצוקה בשוק העבודה, שבעקבותיה נשמעו תביעות שכדי לפנות מקומות עבודה לרווקים, על נשים נשואות להפסיק את עבודתן ולהסתמך על כושר ההשתכרות של הבעל. ראו מרגלית-שטרן, 'למלכה אין בית, למלך אין כתר?' (לעיל הערה 40), עמ' 112, 128.

104 כצנלסון (עורכת), דברי פועלות (לעיל הערה 37), עמ' 135. ההסתדרות ותנועת הפועלות הקימו בתחילת שנות השלושים את 'ארגון אימהות עובדות במשק ביתן' בעבור נשות העובדים בהסתדרות. מצד אחד הקמת הארגון ייצגה הכרה מהפכנית בערך הכלכלי של עבודת הבית, אבל מן הצד האחר מאחורי הקמת הארגון עמדו גם אינטרסים מעשיים של תנועת הפועלים כגון הרצון לשמר את השפעתה בקרב ציבור משפחות הפועלים ולהגדיל את מעגל משלמי המס התנועתי שיכיל גם נשים. על הקמת הארגון ופועולותיו למען נשים ראו מרגלית-שטרן, גאולה בכבלים (לעיל הערה 27), עמ' 376-345.

105 דבורה ברנשטיין, 'קולות מן הגרעין הקשה: מסיפוריהן של צעירות העלייה השנייה', בתוך: עצמון, התשמע קוליה? (לעיל הערה 3), עמ' 116-133.

106 שם, עמ' 125.

107 גופר, "האשה הציונית" (לעיל הערה 78).

108 פקלמן, חיי פועלת בארץ (לעיל הערה 13), עמ' 10.

המילה הראשונה בספר היא אמירה, דיבור, השמעת קול. אחר כך משתמשת הניה, שגדלה בבית דתי, בעולם הסמלים שבתוכו גדלה. הפרוכת, שתפקידה לחצוץ בבית הכנסת בין ספרי התורה שבארון הקודש ובין הסביבה, מסמלת חציצה בין קודש לחול. באמצעות דימוי הפרוכת בוחרת הניה לרמוז על המעמד המרכזי והמושקל הכבד שייחסה החברה בארץ ישראל להצנעה ולהדחקה של עניינים פרטיים, קל וחומר מיניים. על ידי הרמת הפרוכת ביקשה לערער על הנורמה הקפדנית של הפרדת פרטי וציבורי בטענה שהגיע הזמן לטשטש את הגבולות ביניהם.

בחברה היישובית התלבטו נשים מקבוצות חברתיות שונות בשאלה מהי הדרך הראויה לערער על הדיכוטומיה הזאת. נשים מקרב החוגים האזרחיים פנו במסגרת מאבקן לשוויון לתחומים ציבוריים שנחשבו נשיים יותר, ולכן מזוהים פחות עם פוליטיקה. נשים אלו פעלו להקמת מסגרות בתחומי הבריאות, הרווחה והחינוך כדי לקדם באמצעותן במישור הציבורי סדר יום של שוויון חברתי.¹⁰⁹

הניה הזדהתה עם נשים פועלות שהיו בעלות תודעה חברתית ופוליטית מגובשת הגורסת שוויון בכל שטחי החיים, והיא החליטה להשמיע את קולה בציבור – היא כתבה את סיפורה. היא לא הסתפקה בעצם הכתיבה כאמצעי לפורקן עצמי פרטי, אלא פרסמה את קורותיה בספר. לשם מה? נראה שמתוך המשבר האישי שפקד אותה היא ניסתה לארגן את חייה, לצקת בהם משמעות והיגיון כדי לענות על השאלה 'מי אני' ולהבין את הסיבתיות לכל קורותיה. יתרה מזאת, בניסיון למחות על מה שנעשה לה ולחברותיה השמיעה הניה את קולן בתוך השיח כחלופה, כניסיון להשפיע על זרם האירועים ההיסטורי שבו היא נמצאה. כאישה יחידה שאיננה חלק ממנגנוני הכוח של תקופתה, היא פעלה באמצעים המוגבלים שבידה – היא כתבה, ובכתיבתה ביקשה להטביע חותם, להשפיע, לנסות ליצור שינוי. בהציגה את עמדתה ואת טיעוניה ברבים¹¹⁰ העלתה את הנעשה בתחום הפרטי לדיון ציבורי והשמיעה את קולה כמייצגת. בספרה היא מציינת במפורש שמסיפור חייה אפשר להסיק מסקנות החורגות מסיפורה האישי. היא גם קראה לספרה חיי פועלת בארץ – לא רק חייה של הניה, חיי כל פועלת. כאמור, אף על פי שנסיבות חייה היו יוצאות דופן, המציאות שתיארה בספרה – של תפיסות מסורתיות בדבר תפקידי האישה ואפליית נשים בייצוג פוליטי ובשוק העבודה – עולה גם מעדויות רבות של נשים בנות תקופתה, וגם ממחקרים היסטוריים.

109 חנה הרצוג, 'ארגוני נשים בחוגים האזרחיים: פרק נשכח בהיסטוריוגרפיה של היישוב', קתדרה, 70 (תשנ"ה), עמ' 111-133; שילה, **אתגר המגדר** (לעיל הערה 11), עמ' 268-271.

110 על כותבת האוטוביוגרפיה כמי ששמה את עצמה במרכז על ידי מעשה הכתיבה ועל שילוב הסיפור הפרטי והסיפור הציבורי ראו מרגלית שילה, 'פרטי כציבורי: איטה ילין' ויהודית הררי כותבות אוטוביוגרפיה', קתדרה, 118 (תשס"ו), עמ' 41-66.

חוסר האיזון ביחסי הכוחות, מהסוג המתואר בספרה של הניה, גורם להפקת מידע.¹¹¹ הניה אכן ניסתה ליצור ידע על קבוצה שסבלה מחוסר ייצוג ומהדרה, ומכיוון שידע הוא חלק אינטגרלי מהמאבק להשגת כוח, וביצירת מידע יש תביעה לכוח, סיפורה לא הסתיים עם שחרורה מהמאסר. הוא המשיך בעצם השמעת הקול באמצעות הכתיבה, בתביעה לשינוי ביחסי הכוחות החברתיים ובאמצעות הניסיון להשמיע את הקול הנשי ולתאר את החוויה הנשית ואת הניסיון הנשי. פנייה זו לשינוי הגבולות בין המרחב הפרטי לציבורי היא פנייה בעלת אופי פוליטי, וזו בדיוק הייתה מטרתה של הניה, שבעצם כתיבתה טוענת את הטענה הפמיניסטית (שהועלתה רק שנים רבות לאחר מכן) כי האישי הוא הפוליטי.¹¹²

הניה כתבה כפרט בעל תחושה של עצמי הנחוש להשמיע את קולו. היא לא כתבה כקרבן, אלא כמאשימה, ובכתיבתה אפשר לחוש בזעם המפרנס אותה ומניע את נחישותה לדבר, לנסות ולהשפיע. בעשותה כן הניה מחייבת את הקורא לראות בשתיקות לא תוצר של כפייה חיצונית בלבד, לא כפיפות או פסיביות, אלא אקטיביות, מעשה מודע של הבעת עמדה. בתוך הפרויקט שלה של ייצוג עצמי אפשר לראות כיצד בהיסטוריה של נשים דיבור ושתיקה כרוכים זה בזה. תהליך העלייה לארץ ישראל והקליטה בה לא היו בעבור נשים נקודת אפס שממנה יכלו להתחיל לבנות את קולן המשותף. בגלל נסיבות חייהן כמודרות ומורחקות ממרכזי כוח שיאפשרו להן להציג את טיעוניהן בגלוי וברמה, נשים שהגיעו לארץ ישראל עם קול ברור עברו תהליך שבו גיבוש הזהות העצמית והקבוצתית והייצוג העצמי נטו אל תוך מארג של דיבור ושתיקה תוך כדי שהשתיקה הולכת וגוברת על הדיבור. השתיקה, אם כאסטרטגיה של טשטוש או כעס ואם כאסטרטגיה של התנגדות, היא חלק משיח ומעידה על תפיסתה של השותקת את עצמה ואת מקומה החברתי במפת הכוח.

ומהי מפת הכוח? ניסיון של הנשים להציע שוויון מגדרי הלכה למעשה התקיים בחברה שהייתה נתונה בתהליכי גיבוש של זהות לאומית וחברתית בתוך מרחב שהכיל זה כבר אוכלוסיות רבות – הבריטי, הערבי, הבודוי – ולכן נתפס כעוין. התנועה הציונית, שנטלה על עצמה פונקציות של מדינה ללא אמצעי האכיפה שיש למדינה, נקטה עמדה המתבססת על 'טובת הכלל' והנשענת על ערכים כגון הומוגניות ונאמנות תרבותית, ולפיהם אחדות לאומית מחייבת את הפרט לוותר על שונותו.¹¹³ כלומר, ככל שהלכידות

Michel Foucault, 'Prison Talk', in: Colin Gordon (ed.), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, Brighton 1980, p. 52

112 קייט מילט, 'תיאוריה של פוליטיקה מינית', בתוך: דלית באום ואחרות (עורכות), **ללמוד פמיניזם: מקראה**, תל אביב 2006, עמ' 107-67; Kathie Sarachild (ed.), *Feminist Revolution*, New York 1969, pp. 204-205

David Miller, 'Citizenship and Pluralism', paper delivered at the Israeli Forum for Legal and Political Philosophy, Jerusalem 1994; הנרייט דהאן-כלב, 'זהות, זיכרון ועדתיות:

החברתית הייתה גדולה יותר, ככל שהיחיד ראה את עצמו חלק מחברה הרשאית להטיל עליו מטלות וככל שגדלה הזדהותו עם מטרותיה, כך עלתה רמת התביעה שיכלה החברה לתבוע ממנו בתור פרט. הכלים הארגוניים, המוטיבציה, האידאולוגיה וקוד ההתנהגות הסוציאליסטי שימשו אמצעים חשובים ביותר בתהליך ההתיישובות הציונית בארץ ישראל.¹¹⁴ במצב זה, קריאת התיגר של הנשים על המצב הקיים איימה לפרוץ את גבולותיו של השיח החברתי הלאומי, שיח שהן עצמן קיבלו בלא עוררין את סדר העדיפויות שהוא קבע.

מכיוון ששני מאבקים אלו, המגדרי והלאומי, היו בנפשו של הנשים, הן מצאו את עצמן במלכוד.¹¹⁵ נסיבות המורכבות של היישוב היהודי כקהילה נבנית במרחב מדיני חסר יציבות, נסיבות המחייבות לכידות קהילתית לשם הישרדות, עמדו הנשים במצב שמאבקן למימוש זהותן המגדרית נתפס מאיים על עצם מימושו של מאבקן למימוש זהותן הלאומית. בתוך מלכוד זה, עם הצטברותם של זעם כבוש, תסכול ומרירות, הייתה השתיקה המרחב שבתוכו התקיימה מערכת של איזונים עדינים בין הרצון להשתתף ובין הרצון למחות על מציאות של הדרה ואפליה ולהציע סדר יום חברתי ופוליטי חלופי.¹¹⁶ מצד אחד זהו מקום של התנגדות לתפיסות רווחות בדבר מקומה של האישה ותפקידיה, מחאה על המרחב המצומצם הפתוח לפניה להשתתפות בפרויקט הלאומי ההולך ונבנה, ומן הצד האחר זהו מרחב שהאתוס מכתוב את גבולותיו, שהציבורי עולה בחשיבותו על הפרטי ודוחק אותו. השתיקה סימנה את תחום הדיבור הלגיטימי; היא הייתה האמצעי למחות, אבל בה בעת להישאר בתוך הגבול. את הניה וחברותיה הניעה שאיפתן העזה לקחת חלק פעיל בפעולות הקולקטיב, אבל הן חסרו את הכוח הפוליטי לשנות את סדרי העדיפויות שלו, ולכן קיבלו על עצמן את חוקיו. השתיקה שימשה בעבורן שפה חלופית, ה'קול שכנגד'.¹¹⁷

מישל פוקו עסק בנושא של הפעלת מערכי ידע/כוח על קבוצות מיעוט או קבוצות שוליים חברתיות, מצב שבו קבוצת המיעוט חסרה יכולת להשמיע את קולה. לטענתו, שתיקה זו נאכפת באמצעות מערכי ידע/כוח והיא מעצימה את הכוח החיצוני, הכופה.

הקשר בין זיכרון, זהות, צדק, פלורליזם וזכויות אזרחיות, בתוך: עזמי בשארה (עורך), **בין אני לאנחנו: הבניית זהויות וזהות ישראלית**, ירושלים 1999, עמ' 64.

114 שפירא, **ההליכה על קו האופק** (לעיל הערה 41), עמ' 371.

115 ברנשטיין, "בין האשה-האדם ובין אשת הבית" (לעיל הערה 41), עמ' 89.

116 במאבקים לאומיים רבים שימשה שתיקה נשית להבעת התנגדות: באלג'ריה אפשרה להן השתיקה לשמר מנהגים לאומיים מקומיים (Lazreg, *The Eloquence of Silence* [above f. 8], pp. 225-226); אצל נשים אינדיאניות בצפון אמריקה בזמן כיבוש המערב בידי האדם הלבן Virginia M. Bouvier, *Women and the conquest of California, 1542-1840: Codes of Silence*, Tucson, AR 2001. ואולם במקרה הארץ-ישראלי לא מופנית השתיקה כלפי הכובש, הקולוניאליסט, אלא כלפי החברים הגברים באותו קולקטיב לאומי.

117 Bonnie Smith, in: Lewis, *Without a Word* (above f. 4), p. 49

לעומתה, השמעת הקול מעצימה את המדבר.¹¹⁸ ואולם כאשר אפשרויות הדיבור מוגבלות לדיבור בקול ההגמוני, השתיקה נהפכת למבע של אי-הסכמה ושל הפעלת כוח שכנגד, כתביעה לשינוי.¹¹⁹ יתרה מזאת, בנסיבות הפוליטיות שתוארו, היא שימשה אמצעי לגיטימי כמעט יחיד להביע זעם חברתי.¹²⁰ השתיקה כאמצעי של מחאה הייתה 'מרד בסמכות',¹²¹ כלומר זעם על מנגנוני הממסד ויציאה כנגדם, אבל בלי לשלול את שפתם הפוליטית ואת האידאולוגיה שהם מייצגים.

הניה הדפיסה ופרסמה את ספרה במימון פרטי ובתמיכת בעלה. הספר התקבל בשתיקה מוחלטת, ובמדורי הספרות של עיתוני התקופה, בעיתוני מפלגות פועלים ובארכיונים אחרים לא נמצאה אליו שום התייחסות. החברה הארץ ישראלית של שנת 1935, שקידמה בברכה פרסום ספרים עבריים, לא הייתה מסוגלת לקבל מסמך ובו ביקורת נוקבת על התנהלותה, והפעילה כלפיו את הכוח החזק ביותר שלה – השתיקה. אי-תגובה של צד מסוים בשיח מכחיש את סטטוס הדיבור של טוען הטענה ואת קיומה.¹²² המרחב הציבורי, ש'ספג' לתוכו את דיבורה של הניה פקלמן כמו לא היה כלל, המשיך ואף חיזק את הכפילות שאפשרה לצאת נגדו בלי למרוד בו. בו בזמן המסר הנקלט מהתנהלות זו אישש וחיזק את חוסר התוחלת שבדיבור שכנגד.

בתוך המסגרת של התנועה הציונית לא נוצר מרחב שאפשר לנשים להגשים את עצמן על ידי פתרון המתח בין המרחב הפרטי לציבורי. בסיומן של התנסויות מתסכלות וניסיונות כושלים למצוא ערוצים מתאימים למימוש שוויון בין המינים, התקיימו חלוקה לא שוויונית והדרה של נשים ממוקדי הכוח ומהיכולת להשפיע על החברה. במסמכים כתובים מובעות הרגשות בשפה ברורה: נשים חשו כי הן 'מיותרות בארץ'¹²³ וכי הן 'אינן משתתפות בחיים'.¹²⁴ הכעס שהצטבר תורגם להקצנה בקריאת התיגר על חלוקת התפקידים הקיימת עד כדי הבאת הדברים לידי אבסורד מכון רווי ציניות נואשת, המעידה עד כמה חשו נשים מיותרות ומשניות: 'אם הכל בידכם: המשק, האיניציאטיבה, הביטחון, הא לכם גם זה. תלדו אתם בנים, ואנו למרחב. לשדות הירוקים, באוויר הצח [...] עייפנו לשאת בעול הזה, ירושת הדורות. התכונן ידידי [...] לקראת התפקיד

Michel Foucault, *The History of Sexuality, I: An Introduction*, London 1984, p. 101 118

Chris Weedon, *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*, Oxford 1987, p.119 119

Cheryl Glenn, *Unspoken: A Rethoric of Silence*, Carbondale, IL 2004, p.104 120

Michel Foucault, 'The Subject and Power', in: Hubert Dreyfus & Paul Rabinow 121
,(eds.), *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Brighton 1982
pp. 208-226

Lakoff, 'The Silencing of Women' (above note 2), p. 347 122

כצנלסון-שור, **אדם כמו שהוא** (לעיל הערה 60), עמ' 159. 123

כצנלסון (עורכת), **דברי פועלות** (לעיל הערה 37), עמ' 59. 124

החדש. הוא מלא חשיבות ואחריות.¹²⁵ קריאה אבסורדית זו מביעה, נוסף על ציניות וכעס, תחושה של התפטרות, עזיבה, מעין הענקת גט לתפקידים החברתיים והביולוגיים כאחד. זהו נתק מרצון, ויתור על השאיפה להילחם על מקום חברתי. ויתור כזה משמעותו ויתור על ניהול שיח. כך מציע הספר הסבר לתהליך ההיסטורי והלא-לינארי של היווצרות קול נשי בחברה הישראלית. אף שאודרי לורד מבקשת מנשים 'להפוך שתיקה לשפה ולפעולה',¹²⁶ עברו הנשים תהליך הפוך: הן הפכו מעשים וניצנים של שפה שכבר היו להן לשתיקה, ולמדו, בדיוק כמו שחזתה לורד שנים אחר כך, ש'כלי האדון לעולם לא יפרקו את ביתו של האדון'.¹²⁷ השתיקה מאפשרת לשיח ההגמוני להמשיך ולהתנהל בלא הפרעה כששתיקה נלווה תג של מחיר כבד. במצב זה נעלם מהשיח החברתי קול חשוב, וייצוגו של ציבור שלם, על תפיסת המציאות שלו ועמדותיו, נמצא חסר.

הניתוח ההיסטורי העוסק בהיווצרות הקול הנשי ובתפקידה של השתיקה בתוכו ממחיש כי בין הדיבור לשתיקה מתקיים מרחב של זיקות הדדיות. מתוך מרחב זה אפשר להעלות מן העבר נוכחויות היסטוריות רבות, שתרומתן תחרוג משימור התנסויות ותתרום להמשגה מחדש של השתיקה לא כאישוש לאי-הקיום הנשי, אלא כמקור לפרקטיקה אקטיבית המכוונת לשינוי השיח.

125 צור, זבולון ופורת, **כאן על פני האדמה** (לעיל הערה 57), עמ' 280.

126 Audre Lorde, 'The Transformation of Silence into Language and Action', *Sister Outsider: Essays and Speeches*, Trumansburg 1996, pp. 40-44

127 אודרי לורד, 'כלי האדון לעולם לא יפרקו את ביתו של האדון', בתוך: באום ואחרות (עורכות), **ללמוד פמיניזם** (לעיל הערה 109), עמ' 190-194.